

**Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ**

О.В. Бєлікова, С.О. Дитюк

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

Харків 2018

Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

О.В. Бєлікова, С.О. Дитюк

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

для студентів спеціальностей
073 «Менеджмент»
281 (074) «Публічне управління та адміністрування»

Харків 2018

Рецензенти:

І. В. Мілева, к. філол. н., доц.

Рекомендовано кафедрою української мови та мовної підготовки іноземних громадян, протокол № 10 від 10.05.2018 р.

Конспект лекцій з дисципліни «Соціальна психологія» для студентів спеціальностей 073 «Менеджмент», 281(074) «Публічне управління та адміністрування»

/Укладачі: О.В. Белікова, С.О. Дитюк, – Х.: ХНУБА, 2018. – 56 с.

Конспект лекцій присвячений ознайомленню студентів з новими напрямками в соціальній психології, активізацію їхньої розумової діяльності й самопізнання. Викладено прикладні аспекти психокомунікацій, освітлюються проблеми з позиції сучасних поглядів, новітньої літератури, нових методичних підходів, прийнятих у закладах вищої освіти.

Може бути використаний студентами при написанні контрольних робіт, підготовці до складання заліків.

Призначено для студентів технічних вузів, викладачам, аспірантам та молодим вченим.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Соціальна психологія» є важливою складовою частиною соціогуманітарної підготовки бакалаврів. У конспекті лекцій представлено основний зміст дисципліни «Соціальна психологія» відповідно до вимог національного стандарту України у сфері вищої професійної освіти бакалаврів за спеціальністю 281 (074) «Публічне управління та адміністрування» Харківського національного університету будівництва та архітектури.

Предметом дисципліни «Соціальна психологія» є властивості людини, які виявляються у взаємодії з іншими людьми, а також особливості соціально-психологічних процесів і феноменів, які породжують ці властивості; пізнання та спілкування особистості, принципи моделювання діяльності особистості у сучасному суспільстві.

Студенти повинні вміти застосовувати психологічні знання в управлінській діяльності; визначати закономірності управління; застосовувати методи саморозвитку особистості керівника; використовувати методи дослідження соціально-психологічних тенденцій в організації; застосовувати методи аналізу соціально-психологічних передумов результативності управлінського процесу; застосовувати соціально-психологічні методи управління, а також методи та прийоми психогігієни в управлінні.

У процесі засвоєння змісту навчальної дисципліни «Соціальна психологія» студенти матимуть можливість здійснювати психологічний аналіз складних ситуацій взаємодії «особистість — суспільство», «особистість — соціальна група», «особистість — особистість», а також організовувати власну діяльність як складову колективної діяльності.

У конспекті лекцій освітлюються проблеми з позиції сучасних поглядів, новітньої літератури, нових методичних підходів, прийнятих у закладах вищої освіти.

Тема 1 ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

1.1 Предмет та завдання соціальної психології

Соціальна психологія досліджує особливості взаємозв'язків людини з різноманітними суб'єктами соціального середовища, допомагає їй глибше пізнати себе, своє соціальне оточення, ефективно взаємодіяти з ним. Цьому сприяє властивий людині соціально-психологічний тип мислення, певний спосіб сприймання і тлумачення подій, явищ, станів, які вона може спостерігати як у собі, так і в соціумі

Соціальна психологія — наука про взаємозв'язок соціального і психічного, їх взаємодію, взаємозалежність, взаємовпливи на рівні окремої людини, спільності; про соціально-психологічні явища, які виникають у процесі соціальної взаємодії і характеризують індивіда та групу.

Предмет соціальної психології — вивчення закономірностей і механізмів виникнення, функціонування і вияву реальності, яка формується у процесі

суб'єктивного відображення людиною об'єктивних соціальних відносин і соціальних спільностей.

Соціальна психологія постійно поглиблює і розширює свій предмет, паралельно розв'язуючи різноманітні теоретичні і прикладні *завдання*:

1) розв'язання загальних наукових проблем, пов'язаних із формуванням знань про соціально-психологічну реальність, розробленням соціально-психологічних концепцій про взаємодію між людьми та соціальними спільностями, методологію, методи, способи соціально-психологічних досліджень;

2) вивчення проблем, пов'язаних зі змінами соціально-психологічної реальності, аналізом шляхів і засобів впливу на механізми її становлення, розвитку та функціонування;

3) теоретичне осмислення місця і ролі людини, що розвивається, у суспільстві, яке також змінюється;

4) дослідження відносин і спілкування, у тому числі в екстремальних і конфліктних умовах, а також у зв'язку з утвердженням у соціумі нової системи цінностей і форм власності.

1.2 Структура соціальної психології

Як навчальна дисципліна, соціальна психологія охоплює такі *розділи*:

1 *Науково-методологічний*. Розкриває місце і роль соціальної психології в системі наукового знання (її предмет, завдання, функції, категорії, методологічні основи та методи, питання еволюції соціально-психологічного знання).

2 *Соціально-психологічні проблеми особистості*. Вивчає особистість як суб'єкт соціальної взаємодії та спілкування, психічне відображення особистістю соціальних явищ у структурі групових відносин.

3 *Соціально-психологічна характеристика спілкування*. Містить соціально-психологічні знання про спілкування, його види, рівні та функції, психологічні способи впливу в процесі спілкування та інше.

4 *Соціальна психологія груп і міжгрупової взаємодії*. Висвітлює соціально-психологічні знання про комунікативний потенціал учасників взаємодії, про закономірності поширення суспільних інтересів, настроїв, моди, про психічний склад групи, нації.

1.3 Зв'язок соціальної психології з іншими науками

Соціальна психологія черпає відомості з різноманітних галузей соціальних, психологічних, загальногуманітарних знань, збагачуючи водночас і їх своїми відкриттями. Найтіснішими є її зв'язки із психологією та соціологією.

Загалом соціологія як наука про суспільство, соціальні інститути і соціальні спільності вивчає закони розвитку та функціонування суспільства, природу і характер суспільних, групових та індивідуальних цінностей і норм. Соціальна психологія досліджує конкретні механізми їх формування. Якщо соціологія пояснює джерела соціальної активності людини, то соціальна психологія — шляхи та закономірності її вияву.

Багато спільних особливостей мають соціальна психологія та *психологія особистості*, що вивчає закономірності формування людини як суб'єкта життєдіяльності, механізми інтегрування всіх психічних процесів і властивостей

індивіда у системну якість, які опосередковують його взаємодію із соціальним середовищем через процес соціалізації.

Інтенсифікація міжнародних економічних, культурних відносин актуалізує взаємодію соціальної психології з *етнопсихологією*. Професіоналізм сучасної комунікативної діяльності передбачає наявність у спеціалістів знань і вмінь ділових міжнародних переговорів, неформального спілкування з представниками різних національностей.

Ефективною є взаємодія соціальної психології з *психологією управління*, яка продукує психологічні знання про управлінську діяльність. Йдеться про дослідження соціально-психологічних чинників управлінської діяльності та кар'єри, соціально-психологічного консультування з проблем управлінського розвитку, соціально-психологічних механізмів управлінської адаптації тощо.

Соціальна психологія пов'язана і з іншими галузями психологічної науки (педагогічною психологією, психологією культури, політичною психологією, юридичною психологією), а також з педагогікою, філософією, історією, економікою.

1.4 Сфери застосування соціально-психологічних знань

Можливості використання положень соціальної психології на практиці були пізнані й розкриті на рубежі XIX — XXст. Спершу соціально-психологічні знання застосовували у рекламній справі. Нині прикладні пошуки вітчизняної соціальної психології зосереджені на різноманітних проблемах професіоналізму спеціалістів, їх умінь працювати в команді. Відповідно, певних переоцінок зазнали норми і принципи професійної діяльності, методи наукового дослідження. Активно вживаються у практику вивчення громадської думки, консультування політиків, підприємців, соціально-психологічні тренінги, іміджмейкерство, психотехнології. Проте якість їх результатів ще низька, що є наслідком недостатньої компетентності, соціально-психологічної підготовки багатьох спеціалістів.

До практичного аспекту прикладної соціальної психології зараховують такі її напрями: соціально-психологічна діагностика; соціально-психологічне консультування; соціально-психологічний вплив (застосування соціально-психологічних технологій), надання соціально-психологічної допомоги.

1.5 Проблеми і перспективи розвитку соціальної психології

На сьогоднішній день набувають неабиякої актуальності соціально-психологічні дослідження проблем, пов'язаних з переорієнтацією мислення особистості, формуванням у нових умовах навичок взаємодії індивіда із соціумом, що постійно змінюється, самоактуалізацією особистості, запобіганням невдачам, стресам, хвилюванням в екстремальних умовах, розв'язанням конфліктів тощо. Не може вона бути осторонь процесу переходу на всіх рівнях взаємодії (міжособистісних, міжнаціональних, міждержавних) від домінанти конфронтації до домінанти діалогу, від пріоритету сили до пріоритету переконання.

Потребують відповідного осмислення реальність, пов'язана з поняттями — моральний, — духовний, такі соціально-психологічні феномени, як совість, довіра, заздрість та інше. Результатом цього може стати нова теорія соціальної

психологи, яка охоплюватиме не якийсь одне з відносин системи — індивід — група — суспільство, а всю систему. Відповідно, активізується вивчення взаємин — суспільство — індивід, — група — суспільство, про що свідчить зростання кількості досліджень у галузі прав людини, різноманітних меншин, етики управління і бізнесу (взаємини — підприємці — суспільство, — керівник — організація), взаємної відповідальності суспільства і особистості, суспільства та різних соціальних груп, спільностей, соціальної психології релігії.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Назвіть основні категорії соціальної психології.
- 2 Поясніть зміст понять «соціально-психологічний простір» та «соціально-психологічна реальність».
- 3 У чому полягає сутність соціально-психологічного типу пізнання?
- 4 Дайте визначення поняття «соціальна психіка».
- 5 Визначте десять найбільш актуальних, на ваш погляд, соціально-психологічних проблем (явищ, процесів), які вимагають щонайшвидшого дослідження. Обґрунтуйте свій вибір.

Тема 2 СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ЯК НАУКИ

2.1 Передумови виникнення соціальної психології як самостійної наукової галузі

Виникненню соціальної психології передувала сукупність певних історичних, соціокультурних, наукових, психологічних передумов, великий інтерес мислителів усіх часів до соціальної життєдіяльності людини.

Соціальна психологія закорінена в давніх філософських вченнях Єгипту, Індії, Китаю, Греції, Риму та інших країн, котрі зосереджувалися на пізнанні спільної життєдіяльності людей. Найчастіше ці вчення формували правила взаємодії людини з іншими людьми, етичні системи норм поведінки, співвіднесені із загальним законом, який не залежить від волі людей (наприклад, Дао — закон правильного перебігу подій). Так, великий китайський філософ Конфуцій (551—479 до н. е.) намагався розв'язати цю проблему етико-психологічною спрямованістю відносин індивіда й суспільства, стверджуючи, що людина повинна внутрішньо самовдосконалюватись, долаючи вплив спільнот, у яких вона живе.

На думку давньогрецького мислителя Платона (428 — 347 до н. е.), аристократичний стиль взаємодії людини й суспільства є найкращим, якщо суспільство забезпечує задоволення природних потреб особистості та зумовлює її розвиток. Його співвітчизник і учень Аристотель (384 — 322 до н. е.) був принциповим противником диктаторського стилю у відносинах індивіда й суспільства. Загалом Аристотель і Платон започаткували дві різні традиції соціальної думки, які пізніше стали називатися підходом, центрованим на соціумі, і підходом, центрованим на особистості.

Італійський мислитель Ніколо Макіавеллі (1469 — 1527) та англійський філософ, політичний діяч Нової доби Томас Гоббс (1588 — 1678) одними з

перших звернули увагу на політичну, тобто соціальну психологію, їх вважають представниками песимістичної точки зору на природу людини.

2.2 Перші соціально-психологічні теорії

Дослідження соціально-психологічної проблематики в надрах філософії підготувало основу для розвитку соціально-психологічних ідей у лоні соціології, теорії еволюції та психології, сприяло появі в середині XIX ст. перших соціально-психологічних концепцій («психологія народів», «психологія мас», теорія інстинктів соціальної поведінки).

Серед перших соціально-психологічних теорій, що виникли на Заході у середині XIX ст., виокремлюють концепції «психологія народів», «психологія мас» і теорію інстинктів соціальної поведінки. Засновниками *концепції «психологія народів»* були німецькі філософ Моріц Лацарус (1824—1903), мовознавець Герман Штейнталь (1823 — 1893) та психолог і мовознавець Вільгельм Вундт (1832 — 1920). Так, В. Вундт стверджував, що душа має надіндивідуальну цілісність, яка й становить народ, націю. До цієї концепції схвально ставився професор Харківського університету Олександр Потебня (1835—1891), який філософськи, етнопсихологічне обґрунтував виникнення, розвиток мови та її роль у суспільних взаєминах.

Представниками *концепції «психологія мас»* є французькі соціологи Гюстав Лебон (1841—1931) та Г. Тард, італійський юрист Сципйон Сігеле (1868—1913). Зокрема, Г. Лебон доводив, що на зміну ери еліти приходить масове суспільство, яке він ототожнював з натовпом. Цивілізацію вважав продуктом інтелектуально творчої еліти, а всі досягнення цивілізації — результатом її діяльності. Лебон виокремлював такі головні ознаки маси (в його розумінні — натовпу): втрата відповідальності, знеособленість інтелекту, домінування почуттів над розумом.

Прагнення з'ясувати соціальні явища та процеси за допомогою вроджених інстинктів виражала *теорія інстинктів соціальної поведінки*, обґрунтована англоамериканським психологом Вільямом Мак-Дугаллом (1871 — 1938) та його послідовниками. У книзі «Вступ до соціальної психології» Мак-Дугалл стверджував, що причиною соціальної поведінки людини є інстинкти («схильності», «прагнення»). Особлива роль при цьому належить «стадному інстинкту», що утримує людей у спільноті і є основою більшості соціальних інстинктів.

2.3 Розвиток зарубіжної соціальної психології

У становленні та розвитку зарубіжної соціальної психології визначають такі *етапи*:

- зародження соціально-психологічних ідей у надрах суспільних і природничих наук;
- відмежування соціальної психології від філософії, соціології, психології та оформлення її як самостійної галузі знання (кінець XIX — початок XX ст.);
- експериментальний період (до 60-х років XXст.);
- формування і розвиток основних напрямів сучасної соціальної психології.

Зародження соціально-психологічних ідей відбувалось у надрах суспільних і природничих наук. Йому сприяв розвиток суспільних і природничих наук (зокрема філософії, історії, соціології, теорії еволюцій, психології), які підготували підґрунтя для оформлення соціальної психології як самостійної галузі знання.

2.4 Сучасний стан розвитку світової та вітчизняної соціальної психології

Сучасна зарубіжна соціальна психологія — це психологія орієнтацій, напрямів, пов'язаних з іменами вчених, які їх започаткували. Найчастіше вона у своїх дослідженнях звертається до процесів атрибуції, групових процесів, атракції та афіліації, агресії, установок, соціального пізнання, соціалізації, кроскультурних аспектів. Теоретико-методологічний розвиток відбувається як у руслі загальнопсихологічних напрямків (біхевіоризму, фрейдизму), так і в координатах нових, власне соціально-психологічних шкіл і напрямів: необіхевіоризму, неофрейдизму, гуманістичної психології та ін.

Починаючи з 70-х років ХХ ст., у США, Західній Європі (Франція, Англія, Німеччина та ін.) відбувається переосмислення зробленого у першій половині ХХ ст. американськими соціальними психологами, теоретичного і практичного досвіду, пошук нових підходів у дослідженні соціально-психологічної реальності, нових теоретичних парадигм, які дали б поштовх розвитку соціальної психології, зробили б її істинно соціальною, а не індивідуальною.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Визначте, що означає методологічний підхід у науковому дослідженні.
- 2 Розкрийте особливості контент-аналізу. В яких галузях соціальної психології цей метод має перевагу перед іншими?
- 3 Які існують методологічні підходи у дослідженні соціально-психологічних явищ?
- 4 Охарактеризуйте особливості спеціалізованих соціально-психологічних методів.

ТЕМА 3

Тема 3 МЕТОДОЛГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

3.1 Поняття методології наукового дослідження

Терміном «методологія» сучасне наукове знання позначає рівні наукового підходу: загальна методологія (загальний філософський підхід і спосіб пізнання явищ дійсності).

Спеціальна методологія (сукупність методологічних принципів, які застосовуються в конкретній галузі знання); сукупність конкретних методів і методичних прийомів.

Соціально-психологічне дослідження, послуговуючись як загальною, так і спеціальною методологією, повинно дотримуватися таких принципів — загальних вихідних положень, які обумовлюють взаємодію дослідника із соціально-психологічними реаліями світу: принцип історизму; принцип об'єктивності; принцип системності; принцип розвитку; принцип гуманізму; принцип активності і творчої діяльності; принцип зворотного зв'язку у сфері взаємодії та групових процесів.

Ці принципи ґрунтуються на розумінні природи соціально-психологічного відображення як явища соціального за змістом і психічного за формою та способом регуляції.

3.2 Характеристика методів дослідження у соціальній психології

До *головних методів* соціально-психологічного дослідження належать: метод спостереження, метод опитування, метод тестування, метод групової оцінки особистості, метод експерименту, метод вивчення документів, метод соціометрії.

Спостереження — метод тривалого, планомірного, цілеспрямованого опису психічних особливостей людини, що проявляються в її діяльності та поведінці, на основі їх безпосереднього сприймання (за допомогою зору та слуху). **Експеримент** — це метод, під час проведення якого експериментатор впливає на об'єкт дослідження згідно з метою та завданнями дослідження.

Додатковими емпіричними методами є бесіда, анкетування, інтерв'ю, проєктивні та непроєктивні тести.

Метод соціометрії. Започаткований американським соціальним психологом Джекобом (Якобом) Морено (1892—1974) для дослідження емоційно-психологічних відносин у малій соціальній групі. Його процедура спрямована на опитування кожного учасника малої групи з метою встановлення можливості його участі (неучасті) в певному виді спільної діяльності або ситуації.

3.3 Специфічні особливості соціально-психологічних досліджень

Соціально-психологічні дослідження здійснюються на *трьох рівнях*:

1 *Експериментально-емпіричний.* На цьому рівні здійснюється накопичення емпіричного матеріалу, необхідного для подальшого узагальнення.

2 *Теоретичний.* На цьому рівні узагальнюються результати емпіричних досліджень, створюються концептуальні моделі соціально-психологічних процесів, удосконалюється категоріальний апарат науки.

3 *Філософсько-методологічний* рівень дає світоглядне узагальнення результатів дослідження, дозволяє виділити основні аспекти впливу «людського фактора» на суспільний розвиток.

Перелічені рівні дослідження відображають логіку побудови соціально-психологічного дослідження.

Питання та завдання для самоконтролю

1 Розв'язання яких соціально-психологічних питань бере початок ще з періоду античності?

2 Якими об'єктивними чинниками обумовлено відокремлення соціальної психології як самостійної наукової галузі?

3 Ким були започатковані експериментальні дослідження у соціальній психології?

4 Які суттєві відмінності у розвитку західної та радянської соціальної психології ХХ ст.? Чим вони обумовлені?

5 Як ви розумієте значення соціальної психології у розв'язанні проблем сучасного суспільства?

6 Що, на вашу думку, повинно увійти до першочергових завдань сучасних вітчизняних соціально-психологічних досліджень?

ТЕМА 4

Тема 4 ПРИКЛАДНА СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

4.1 Предмет і завдання прикладної соціальної психології

Сучасне бачення проблем соціальної психології передбачає нові конкретні дослідження, які мають прикладне значення і збагачують соціально-психологічну теорію.

Предмет прикладної соціальної психології — закономірності діагностування, консультування і здійснення впливу на соціально-психологічні явища за допомогою психотехнологій у різних сферах, умовах і на різних рівнях.

Завдання прикладної соціальної психології випливають із її структури, предмета і функцій. Загалом призначення прикладної соціальної психології полягає в оволодінні навичками соціально-психологічної діагностики, консультування і психотехнологій (йдеться про студентів), а також у спрямуванні роботи практичних соціальних психологів.

Отже, прикладна соціальна психологія реалізується і як соціальна практика, і як теорія. При цьому соціальну практику здійснюють практичні соціальні психологи (соціальні працівники) і академічні працівники (викладачі, наукові співробітники тощо). До практичного аспекту прикладної соціальної психології зараховують такі її напрями:

- соціально-психологічна діагностика;
- соціально-психологічне консультування;
- соціально-психологічний вплив(застосування соціально-психологічних технологій);
- надання соціально-психологічної допомоги.

Отже, предмет прикладної соціальної психології охоплює закономірності психодіагностики, консультування і застосування психотехнологій у сфері соціально-психологічних явищ.

4.2 Специфічні особливості прикладних досліджень у соціальній психології

Прикладні соціально-психологічні дослідження характеризуються такими універсальними ознаками:

- наявність конкретного замовника;
- наявність специфічної мови і термінології;
- використання специфічних гіпотез, їх формулюють здебільшого на основі практичних міркувань;
- деталізована система практичних рекомендацій, термінів, етапів їх впровадження у практику;
- використання власних критеріїв ефективності.

4.3 Сфери прикладних соціально-психологічних досліджень

Пізнавальні й практичні можливості прикладної соціальної психології використовуються у різних сферах суспільного буття: а) прикладна соціальна психологія у сфері економіки і виробництва; б) прикладна соціальна психологія і управління; в) прикладна соціальна психологія і сім'я; г) прикладна соціальна психологія у сфері освіти і науки; д) прикладна соціальна психологія у правовій сфері; е) прикладна соціальна психологія у сфері політики; є) прикладна соціальна психологія і охорона здоров'я.

З урахуванням сфер застосування прикладної соціальної психології (соціальна практика, освіта населення, розвиток теоретичних знань) визначають її функції. Наприклад, функції прикладної соціальної психології у сфері соціальної практики полягають у розв'язанні конкретних проблем і регламентуються нормативними актами (положенням про психологічну службу, лабораторію, функціональними обов'язками практичних психологів).

В освітній сфері функції соціальної психології полягають у популяризації соціально-психологічних знань (видання спеціальної літератури) і професійній підготовці практичних соціальних психологів на відповідних факультетах вищих навчальних закладів. Насамперед практичні соціальні психологи навчають населення, поширюють соціально-психологічні знання (лекції, виступи на семінарах та ін.).

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Дайте визначення понять «методологія», «метод».
- 2 Охарактеризуйте групу емпіричних методів дослідження?
- 3 Що являє собою програма соціально-психологічного дослідження?
- 4 Яким вимогам повинна відповідати інформація, отримана в ході дослідження?
- 5 Назвіть специфічні особливості прикладних соціально-психологічних досліджень.
- 6 У чому полягає нормативно-правова регламентація соціально-психологічних досліджень?
- 7 Охарактеризуйте етичні аспекти соціально-психологічних досліджень.

Тема 5 СПІЛКУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

5.1 Поняття спілкування у соціальній психології. Спілкування у структурі соціальних і міжособистісних стосунків

Людина не може жити, працювати, навчатись, не спілкуючись з іншими людьми. Історично і в процесі індивідуального розвитку спілкування є необхідною умовою існування людини, одним з найважливіших чинників її соціального розвитку. Спілкування відображає потребу людей у об'єднанні, співробітництві, а також є умовою розвитку повноцінної особистості.

У широкому розумінні спілкування – це той бік людської діяльності, що вказує на зв'язок та взаємодію людей у процесі матеріального та духовного виробництва, спосіб реалізації соціальних відносин, який здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які людина чи групи людей вступають у процесі життєдіяльності.

5.2 Розвиток спілкування в онтогенезі

Спілкування з оточуючими складається в онтогенезі поступово. Його передумовою є реакції зосередження, які виникають у малюка в перші дні життя у контакті з дорослими. Однією з перших ознак цих контактів є посмішка дитини у відповідь на ласку дорослого на 4-му тижні життя.

Експериментальні дослідження, проведені М.І.Лісіною, дають змогу виділити 4 основні рівні в розвитку змісту потреби у спілкуванні дитини дошкільного віку з дорослими.

Перший рівень (перше півріччя життя) характеризується як потреба в увазі й доброзичливості з боку дорослого. На кінець першого півріччя спілкування з дорослими набуває вибіркового характеру.

Другий рівень (з другого півріччя життя до 2–2,5 років) – це розвиток потреби у співробітництві з дорослим. До кінця першого року у дітей формується ще одна форма контактів з оточуючими – предметно-діяльнісне спілкування, включене в сумісну ігрову та маніпулятивну діяльність дитини і дорослого.

Третій рівень (3–5р.) – це потреба у повазі. На цьому рівні виникає самосвідомість, провідним засобом спілкування стає мова, яка дає можливість вийти за межі конкретної ситуації. Комунікативна діяльність розгортається на основі пізнавальних мотивів.

Четвертий рівень – позначений появою у дитини дошкільного віку потреби у розумінні людей, які її оточують, у співпереживанні їм, як емоційний аналог взаєморозуміння. Це дає можливість дитині певною мірою оволодіти нормами соціальної поведінки, засвоїти певні моральні та соціальні норми.

Особливо інтенсивно розвивається спілкування у дитини в підлітковому віці, набуваючи нового змісту і нових форм. Завдяки спілкуванню, що відбувається в цьому віці, у підлітків свідомість досягає якісно нового рівня розвитку.

5.3 Структура та основні компоненти спілкування

Враховуючи складність спілкування, необхідно визначити його структуру. Г.М.Андрєєва характеризує структуру спілкування через виділення в ньому трьох взаємопов'язаних сторін:

1 *Комунікативна* – полягає в обміні інформацією між людьми, що спілкуються.

2 *Інтерактивна* – полягає в організації взаємодії між індивідами, що спілкуються, в обміні не лише знаннями, ідеями, але й діями.

3 *Перцептивна* – означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами зі спілкування і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

5.4 Види спілкування

У соціальній психології визначають такі види спілкування:

1 *Міжособистісне* – це процес інформаційної і предметної взаємодії між людьми, у якому формуються та реалізуються їх міжособистісні стосунки. *Матеріальне* спілкування – це взаємовідносини і взаємодія людей у ході матеріально-практичної діяльності, передусім у процесі праці й виробництва, а також їх поведінка в різних сферах суспільного життя.

2 *Духовне* спілкування – це обмін різноманітною інтелектуально-емоційною інформацією, яка сприяє духовному розвитку особистості.

3 *Масове* спілкування – спілкування з великими групами людей (масами).

4 *Рольове* спілкування – обумовлюється соціальним статусом, який займає людина, виконуючи ту чи іншу соціальну роль.

5 *Ритуальне* спілкування – характеризується передусім тим, що людина сприймає себе формально, як носія ролі, як елемент ритуалу (ритуали привітання, вибачення, ритуали пов'язані зі святом і т. ін.).

6 *Монологічне* спілкування – передбачає позиційну нерівноправність партнерів. Один партнер – автор впливу, носій цілей і права їх реалізувати. Інший партнер – об'єкт цілеспрямованого впливу.

7 *Імперативне* спілкування – це авторитарна, директивна форма дії на партнера. Особливість її у відкритості кінцевої цілі – тиск на партнера.

8 *Маніпулятивне* спілкування – відрізняється від імперативного тим, що партнер не інформується про справжні цілі спілкування, вони приховуються від нього. Іншими словами – це приховане управління особистістю.

5.5 Рівні спілкування. Функції спілкування

Психологія тлумачить структуру спілкування через виокремлення рівнів, через аналіз його структурних елементів у ситуаціях безпосередньої взаємодії або через перелічення його основних функцій.

Оптимальною вважають класифікацію рівнів, запропоновану Б.Ломовим, який виокремив:

1 *Макрорівень*. Спілкування як складна система взаємозв'язків індивіда з іншими людьми і соціальними групами, важливий аспект його способу життя;

2 *Мезорівень*. Спілкування як сукупність цілеспрямованих логічно завершених контактів чи ситуацій взаємодії людей у конкретний період свого життя;

3 Мікрорівень. Спілкування як взаємодія поведінкових актів. Спілкування є поліфункціональним явищем. В літературі виділяються і аналізуються різні функції спілкування. Я.А.Карпенко, наприклад, виділяє вісім *функцій*: контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну, обміну емоціями, встановлення відносин, розуміння, впливу.

А.А.Брудний розглядає такі функції:

- *інструментальна* (полягає в організації діяльності шляхом передачі інформації, суттєвої для виконання дії);
- *синдикативна* – функція об'єднання;
- *функція самовираження*;
- *трансляційна* функція – полягає у передачі конкретних способів діяльності, оцінювальну критеріїв і програм. Ця функція лежить в основі процесів соціалізації.

5.6 Особливості спілкування у сучасному світі

Спілкування як соціально-психологічний феномен де термінується актуальними тенденціями розвитку суспільства. З одного боку, сучасне суспільство перебуває у стані інформаційної перенасиченості. З іншого – інформаційне суспільство загострює для сучасної людини проблему самотності відчуження, віртуальної реальності. Розвиток інформаційних технологій вносить дискомфорт у буття людини, одним із яких є для індивіда.

Зважаючи на всі проблеми сучасної людини, перед нею постає проблема збереження власної ідентичності в ситуації глобальної інформатизації суспільства. В цій ситуації людина повинна звернутися до особистісного, до тих засад її буття, через які вибудовується уся система світосприйняття та світорозуміння особистості.

Тема МОДЕЛІ ТА СТИЛІ СПІЛКУВАННЯ

6.1 Поняття моделей спілкування та їх порівняльна характеристика

Мартін Бубер розділив позиції і взаємовідносини між людьми на дві категорії: «Я – Ти» і «Я – Воно». Спілкування в системі «Я – Ти» має актуалізаторський характер, – двостороннє, являє собою рівноправний діалог. Партнери по спілкуванню цінують один одного, поважають (я – особистість, і ти – особистість; я – важлива людина, і ти – важлива людина; я поважаю твої почуття, хочу, щоб мене вислухали, і ти заслуговуєш на увагу).

Система «Я – Воно» – маніпулятивна тому, що до партнера ставляться як до речі, котру можна використати, і він як особистість не має особливої ваги (я – особистість, ти – об'єкт; мене слід вислухати, ти не заслуговуєш на увагу). Спіль життя і спілкування маніпулятора базується на брехні, контролі і цинізмі. Актуалізатор спирається на чесність, довіру, свободу.

6.2 Маніпулятивне спілкування: характеристика, причини, маніпулятивні типи особистості

Маніпулятивне спілкування характеризується прихованим прагненням управління та впливу на іншу людину.

Люди вдаються до маніпуляцій з різних причин. Еверетт Шостром виділяє такі *причини маніпулятивної поведінки*: недовіра; не визнання власної слабкості; тенденція уникати ризику; тенденція уникати близькості з іншими людьми; бажання одержати схвалення.

Еверетт Шостром описує вісім маніпулятивних типів людей, які об'єднуються у чотири полярні пари: *диктатор – ганчірка*; *калькулятор – прилипала*; *хуліган – гарний хлопець*; *суддя – захисник*.

Зазвичай, люди належать до якогось одного з цих типів, але час від часу у них можуть проявлятися й інші типи. Маніпулятор прагне спілкуватися з партнером, який найбільше йому підходить (наприклад, Диктатор тяжіє до Ганчірки, щоб легше було застосовувати свої маніпуляції).

6.3 Характеристика стилів спілкування

Індивідуально-типологічні особливості взаємодії партнерів по спілкуванню, переважання певних форм, засобів та прийомів поведінки призводять до вироблення певного *стилю спілкування*. Серед найбільш поширених стилів (за І.М.Юсуповим) виділяють такі: *«спільна творчість»*, *«дружня прихильність»*, *«загравання»*, *«залякування»*, *«дистанція»* *«менторський стиль»*.

Перелічені варіанти не вичерпують усього багатства мимовільно вироблених тривалою практикою стилів спілкування. У його спектрі можливі різноманітні нюанси, які дають несподівані ефекти, що сприяє чи заважає взаємодії партнерів. При цьому стиль однієї людини може бути непридатним для іншої.

6.4 Умови ефективного спілкування

Процес спілкування можна оцінювати за кількома критеріями: за ефективністю спілкування, якістю та мірою задоволення потреби прояву своїх почуттів.

Мірою ефективності спілкування є збіг того, що один з партнерів хотів передати іншому з тим, що зрозумів та сказав інший. Правильно зрозуміти когось означає – відчувати, що він мав на увазі, «розшифрувати», що він хотів сказати.

Для успішного спілкування, на думку психологів, мають значення три *фактори*:

- надійність того, хто говорить;
- зрозумілість його повідомлень;
- врахування зворотних зв'язків щодо того, наскільки правильно зрозумів слухач.

Якість спілкування визначається:

- рівнем, на якому відбувається взаємодія;
- кількістю потреб, які задовольняє людина у процесі спілкування;
- можливостями саморозвитку особистості, які забезпечує спілкування.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 У чому специфіка соціально-психологічного підходу до вивчення спілкування.
- 2 Охарактеризуйте соціокультурні аспекти спілкування.
- 3 Розкрийте роль спілкування у суспільних процесах.
- 4 У чому полягає сутність спілкування як однієї з провідних потреб людини?
- 5 Розкрийте сутність поняття «квазіспілкування». Які його причини та наслідки?
- 6 У чому полягають етичні проблеми маніпулятивного спілкування?
- 7 Маніпулятивне спілкування у житті сучасного суспільства.
- 8 Назвіть умови формування актуалізаторської моделі спілкування.
- 9 Як ви розумієте «доцільність» застосування різних стилів спілкування?
- 10 Чи існує зв'язок між особистісними властивостями людини та тими стилями і моделями спілкування, яким вона надає перевагу?

ТЕМА 7

Тема 7 СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ І МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ

7.1 Поняття комунікації та її різновиди

Комунікація – це передача інформації від однієї системи до іншої через посередництво спеціальних носіїв, сигналів.

У суспільстві комунікація здійснюється між індивідами, групами, організаціями, державами, культурами завдяки знаковим системам (мовам). Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування, як обмін повідомленнями, в яких відображено знання, думки, ідеї, ціннісні ставлення, емоційні стани, програми діяльності сторін, що спілкуються.

У процесі безпосереднього спілкування між людьми комунікація нерозривно пов'язана з їх психологічною взаємодією і лише в абстракції може розглядатись як самостійна інформаційна форма міжособистісного спілкування.

У загальній теорії інформації є поняття «семантично значуща інформація», тобто, та що має смисл і впливає на зміну поведінки.

За *характером впливу* інформація, що йде від комунікатора, може бути:

Спонукальна – висловлюється у наказі, проханні, інструкції, пораді і розрахована на те, щоб стимулювати певні дії, та виконує такі функції:

- активізація поведінки, тобто, спонукає до дії у певному напрямку;
- інтердикція – заборона певних дій;
- дестабілізація – порушення деяких автономних форм поведінки.

Констатуюча – виступає у формі повідомлення і передбачає зміну поведінки не прямо, а опосередковано та поступово.

Залежно від *спрямованості* інформації, виділяють:

1 *Аксіальну* – спрямовану на одного реципієнта.

2 *Ретіальну* – спрямовується на багатьох реципієнтів.

7.2 Засоби комунікації

У соціальній психології виділяють вербальні та невербальні засоби комунікації. До *вербальних* засобів відносять мову та мовлення. У спілкуванні люди використовують усне, письмове, діалогічне, монологічне, зовнішнє/внутрішнє мовлення.

Комунікація, яка здійснюється без слів (за допомогою жестів, художніх форм, простих зорових символів, погляду, міміки, просторового розташування, тощо) називається *невербальною*. Невербальна комунікація містить різні знакові системи:

Оптико-кінестетична система знаків – включає жести, міміку, пантоміміку, вираз обличчя, погляд.

Функції погляду та жестів залежать від типу культури.

Паралінгвістична – система вокалізації мовлення, тобто, якість голосу, його діапазон, тональність.

Екстралінгвістична система – це включення в мову пауз, покашлювань, плачу, сміху, темп мови.

7.3 Комунікативні бар'єри та їх подолання

Особливістю міжособистісної комунікації, яка пов'язана з умовами людського спілкування, є виникнення специфічних *комунікативних бар'єрів*.

Комунікативний бар'єр – це психологічна перепона, яка виникає на шляху передачі інформації.

У соціальній психології виділяють різні *типи* комунікативних бар'єрів:

Бар'єри нерозуміння: фонетичний бар'єр, семантичний бар'єр, стилістичний бар'єр, логічний бар'єр.

Бар'єри соціокультурних відмінностей: соціальні, політичні, релігійні, професійні, політичні, вікові.

Бар'єри відносин: виникають, коли у взаємодії людей з'являються негативні почуття та емоції, які провокують взаємну недовіру, підозри, антипатію, небажання спілкуватись.

Індивідуально-психологічні бар'єри: замкнутість, сором'язливість, низький рівень розвитку комунікативних здібностей, несформованість соціальних вмінь, навичок спілкування, невміння слухати тощо.

Сучасна соціальна психологія пропонує різні засоби, які сприяють прийняттю інформації з найменшими втратами. Сукупність таких засобів називають *фасцинацією* (А.А.Брудний).

7.4 Специфіка міжособистісного інформаційного обміну

Міжособистісна комунікація – це передача інформації від людини до людини, у процесі спілкування.

Специфіка міжособистісної комунікації полягає у тому, що:

– вона є інтерсуб'єктивним процесом, так як пов'язана з відношенням двох індивідів, кожен з яких є активним суб'єктом (їх взаємне інформування передбачає налагодження сумісної діяльності);

– для міжособистісної комунікації є характерним безпосередній контакт між суб'єктами спілкування;

- міжособистісна комунікація вимагає наявності зворотного зв'язку: інформації про те, як реципієнт сприймає комунікатора, як оцінює його поведінку і слова;
- комунікативний вплив має психологічне значення і спрямований на зміну поведінки реципієнта;
- комунікативний вплив як результат обміну інформацією можливий лише тоді, коли комунікатор і реципієнт володіють єдиною системою кодування і декодування знаків, єдиною мовою.

7.5 Загальна характеристика міжособистісної взаємодії. Поняття соціальної інтеракції

Інтерактивна сторона спілкування – це та його сторона, яка фіксує не тільки обмін інформацією, але й організацію сумісних дій, які дозволяють організувати спільну для партнерів діяльність.

Людина, взаємодіючи з іншими людьми, одночасно вступає у певні конкретні зв'язки та відносини з ними, з різними соціальними групами, суспільством загалом. Тому в структурі інтерактивного спілкування можна виділити дві сторони:

1 *Внутрішню* (змістову) – сукупність відносин особистості із соціальним середовищем, які можна розглядати у двох аспектах: широкому(соціальному) і вузькому(міжособистісному).

Міжособистісні відносини формуються під впливом безпосередніх умов життєдіяльності людини, їх специфічною рисою є емоційна забарвленість.

2 *Зовнішня* (формальна) сторона інтеракції являє собою реалізацію відносин у конкретній діяльності у формі обміну діями.

Соціальна взаємодія здійснюється завдяки механізму інтеракції.

Механізм соціальної взаємодії включає потреби, мотивацію та власне дії.

7.6 Типи та стратегії міжособистісної взаємодії

Традиційно у соціальній психології усі різновиди взаємодій поділяють на дві групи. До першої відносять дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її інтеграцію, узгодженість, ефективність (кооперація, згода, пристосування, співробітництво тощо). До другої – конкуренцію, конфлікт, опозицію, тобто дії, що призводять до неузгодженості спільної діяльності, зниження її ефективності.

Розрізняють два основних типи взаємодії: співробітництво і суперництво (конкуренція).

Співробітництво – передбачає взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення спільних цілей.

Суперництво – включає в себе спроби випередження або утиску суперника, який прагне до ідентичних цілей.

Під *стратегією взаємодії* розуміють сукупність домінуючих особливостей поведінки людини у стосунках з оточуючими, які проявляються в різних соціальних ситуаціях. Виділяють п'ять основних стратегій взаємодії (авт. Р.Блейк, Д. Моутон, К.Томас):

- *суперництво* - включає в себе спроби випередження або утиску суперника, який прагне до ідентичних цілей;

- *співробітництво* – передбачає взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення загальних цілей із взаємною вигодою для взаємодіючих сторін;
- *компроміс* – прагнення суб'єктів взаємодії йти на взаємні поступки і реалізувати свої інтереси з врахуванням інтересів протилежної сторони;
- *приспосовування* – передбачає відмову від власних інтересів заради інтересів іншої людини;
- *уникнення* – включає в себе як відсутність прагнення до задоволення інтересів іншої людини, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Диференціюйте поняття «спілкування», «комунікація», «взаємодія».
- 2 Розкрийте роль невербальних засобів комунікації у передачі інформації?
- 3 Чому психолог повинен володіти навичками інтерпретації невербальних реакцій людини?
- 4 Що таке «проксеміка»?
- 5 Які ви знаєте методи діагностики комунікативних здібностей?
- 6 Назвіть засоби підвищення ефективності комунікації.
- 7 Охарактеризуйте критерії ефективного спілкування.
- 8 Перерахуйте умови ефективного спілкування.
- 9 Розкрийте механізм соціальної взаємодії.
- 10 Що являє собою інтеракціоністський напрямок у психології?

Тема 8 СОЦІАЛЬНА ПЕРЦЕПЦІЯ. СПОСОБИ ВПЛИВУ У ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

8.1 Поняття соціальної перцепції. Роль соціальної перцепції у процесі взаєморозуміння

Поняття «соціальна перцепція» вперше було введено американським соціальним психологом Дж. Брунером в 1947р. *перцепція в загальному психологічному розумінні* – це елемент цілісного процесу пізнання і суб'єктивного осмислення світу. У соціальній психології:

Соціальна перцепція – це багатофункціональний психологічний процес сприйняття іншої людини, її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з особистісними характеристиками і інтерпретація та прогнозування на цій основі її вчинків.

У зміст поняття «соціальна перцепція» входять сприймання фізичних властивостей співрозмовника, його внутрішніх характеристик: намірів, думок, здібностей, емоцій, установок, формування уявлення про ті відносини, які пов'язують суб'єкта з об'єктом сприймання. Отже, до нього входять й інтерпретація та оцінка на цій підставі вчинків іншої людини, тобто розуміння її як особистості.

Оскільки спілкування завжди є процесом взаємодії двох чи кількох суб'єктів, то йдеться про взаєморозуміння та взаємопізнання людей. *Взаєморозуміння* є фундаментом і метою спілкування. Його ефективність

залежить від ефективності соціальної перцепції, тієї інформації, яку люди отримують один про одного.

8.2 Механізми соціальної перцепції (взаєморозуміння)

Взаєморозуміння передбачає, що кожен з партнерів по взаємодії враховує не тільки власні потреби та інтереси, але й відповідні запити партнера. Це відбувається за допомогою таких *механізмів взаєморозуміння*, як *ідентифікація*, *емпатія*, *рефлексія*.

Ідентифікація – один з найпростіших способів розуміння іншої людини, шляхом уподібнення себе до неї.

Емпатія – особливий спосіб розуміння іншої людини, коли домінує не раціональне, а скоріше емоційне сприйняття її внутрішнього світу.

Найтиповішими формами емпатії є співпереживання і співчуття.

До процесу розуміння людьми одне одного включається механізм перцепції – рефлексія.

У соціальній психології під *рефлексією* розуміють усвідомлення діючим індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню.

8.3 Каузальна атрибуція та помилки атрибуції

У повсякденному житті люди не завжди знають справжні причини поведінки іншої людини, або знають їх недостатньо. Тому за умов дефіциту інформації вони починають приписувати один одному як причини поведінки, так і самі зразки поведінки чи якісь більш загальні характеристики. Це здійснюється або на підставі подібності поведінки об'єкта до певного зразка, який мав місце у попередньому досвіді суб'єкта сприймання, або на підставі власних мотивів, могли б мати місце в аналогічній ситуації. Цей феномен у соціальній психології має назву «*каузальна атрибуція*» (від лат. *causa* – причина та *atribuo* - наділяти, приписувати).

Тенденцію суб'єктів сприйняття недооцінювати ситуативні і переоцінювати диспозиційні впливи на поведінку інших Лі Росс назвав *фундаментальною помилкою каузальної атрибуції*.

Дослідження (Лі Росс, Е.Джонс, Р.Нісбет) показали, що люди під час оцінки поведінки інших чужі успіхи частіше пояснюють зовнішніми причинами (ситуативна атрибуція), а невдачі – внутрішніми чинниками (диспозиційна атрибуція). Така тенденція пояснювати поведінку називається *основною помилкою атрибуції*.

Інша тенденція простежується під час поясненні людьми власної поведінки. Тут вони схильні обирати атрибуцію вигідну і сприятливу для себе. Власні успіхи вини схильні пояснювати внутрішніми якостями, а невдачі – зовнішніми чинниками. Дана тенденція називається *поблажливістю до себе*.

8.4 Деформації соціальної перцепції

На різних рівнях спілкування мають місце помилки, або *деформації соціальної перцепції*. У соціальній психології описані такі найбільше поширені деформації соціальної перцепції:

Ефект ореолу – полягає у тому, що загальне враження про іншу людину впливає на оцінку та сприймання окремих її властивостей.

Ефект первинності – проявляється у тому, що під час зустрічі з незнайомою людиною під час її оцінки роль установки відіграє інформація, подана раніше.

Ефект новизни – спостерігається під час сприйманні вже знайомої людини і полягає в тому, що остання, новіша інформація про людину стає більш значущою.

Ефект стереотипізації (проекції) – це перенесення якостей соціальної групи на окремого індивіда або проекція якостей окремої людини на її соціальне оточення.

Ефект поблажливості – проявляється у надмірній доброзичливості і поблажливості під час сприйнятті іншої людини.

Перцептивний захист – проявляється у тому, що значний вплив на сприймання інших людей справляє самооцінка сприймаючого. Кожна людина співвідносить уявлення про інших з уявленнями про себе. Якщо внаслідок такого зіставлення виникає загроза самооцінці сприймаючого, то це провокує у нього стан тривоги. Тому сприймання та оцінка партнера по спілкуванню змінюється таким чином, щоб захистити існуючу самооцінку сприймаючого.

8.5 Психологія впливу. Способи і механізми впливу у процесі спілкування

Вивчення різних аспектів процесу спілкування показує, що зміст кожного з них включає в себе певні способи взаємного впливу людей один на одного. Специфічні механізми впливу у процесі спілкування виконують роль регуляторів поведінки у організованих групах та стихійних спільнотах (тут вони виходять на перший план). У соціальній психології традиційно виділяють такі способи психологічного впливу:

Зараження – це неусвідомлювана, мимовільна схильність індивіда до певних психічних станів. Воно здійснюється через передачу психічного настрою, який має великий емоційний заряд; через загострення почуттів і пристрастей.

Паніка – це певний емоційний стан, різновид поведінки натовпу, який виникає в масі людей, внаслідок дефіциту або надлишку життєво важливої інформації, та підсилюється через зараження.

Мода – це форма стандартизованої поведінки людей, що виникає стихійно під впливом настроїв, смаків, захоплень, які домінують у суспільстві.

Навіювання – процес психічного впливу на людину чи групу людей при послабленого усвідомленого контролю, некритичної оцінки змісту повідомлень, що сприймаються.

Наслідування – поведінка спрямована на відтворення індивідом певних зовнішніх рис, манер, дій, вчинків, які характеризують об'єкт пізнання, і позначена при цьому певною емоційною чи раціональною оцінкою.

Чутки – це повідомлення, що надходять від однієї чи більше осіб, про нічим не підтвержені події.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Розкрийте роль соціальної перцепції у налагодженні взаємостосунків між людьми.
- 2 У чому полягає фундаментальна помилка каузальної атрибуції?
- 3 Дайте визначення понять «ситуативна атрибуція», «диспозиційна атрибуція».
- 4 Назвіть причини деформацій соціальної перцепції.
- 5 Чи можливо запобігати деформаціям соціальної перцепції? Яким чином?
- 6 Що таке візуальна психодіагностика? У чому її практичне значення?
- 7 Від чого залежить точність міжособистісної перцепції?
- 8 Чи можна розвивати перцептивні здібності? Яким чином?
- 9 Які індивідуальні особливості людини впливають на об'єктивність її сприйняття?
- 10 Чи можна говорити про соціокультурні особливості соціальної перцепції? Якщо так, то які?

Тема 9 КОНФЛІКТ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

9.1 Поняття конфлікту

Конфлікти завжди спричинюються зіткненням інтересів та поглядів людей, тож у їх зародженні, розвитку та розв'язанні велику роль відіграє психологічний фактор.

У найбільш загальному вигляді конфлікт можна визначити як загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінності у поглядах, інтересах, прагненнях людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними. Це супроводжується спробами примусового нав'язування власної позиції і призводить до психологічної напруженості та протиборства.

Отже, *конфлікт* – зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок чи поглядів учасників взаємодії.

Основними ознаками конфлікту як психологічного феномену є:

- 1) наявність протиріччя (реального чи уявного, вигаданого), що оцінюється як непереборне і набуває відкритої, демонстративної форми;
- 2) зміна характеру спілкування в напрямку конфронтації, негативної спрямованості однієї чи обох сторін;
- 3) активність сторін, прагнення до перемоги, поступове розширення арсеналу використовуваних засобів — осуд, залякування-шантаж, погрози, фізичний вплив та ін.;
- 4) підвищений емоційний фон, загострення негативних емоцій аж до втрати самоконтролю емоцій та поведінки.

9.2 Види, причини, функції конфлікту

У соціальній психології розрізняють такі види конфлікту:

- 1) *за характером* – внутрішньо-особистісний, міжособистісний, особистісно-груповий, міжгруповий;

2) *за наслідками* – конструктивний, стабілізуючий, деструктивний. Серед численних причин конфліктів найперше виділяють так звані загальні причини, які проявляються певним чином у всіх конфліктах: *соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-психологічні, індивідуально-психологічні.*

Необхідно розрізнати причину і привід виникнення конфлікту, причому вони можуть бути як справді суттєвими, так і незначними й оцінюватись кожною із сторін по-різному. Причини не завжди «лежать на поверхні» і тому приховані, незрозумілі одній із конфліктуючих сторін. Підґрунтям конфлікту є проблемна ситуація, яка містить у собі або протилежні позиції сторін, або протилежні цілі та засоби їх досягнення.

Стимулом (приводом) до розгортання конфлікту є інцидент, ситуація коли одна із сторін починає діяти на шкоду іншій. Конфлікт може виникати раптово або назрівати поступово, тривалий час перебуваючи у інкубаційному періоді.

Дослідження функцій конфліктів викладено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Л.Козера, М.Еріксона, Ф.Василюка та ін. У загальному вигляді функції конфлікту поділяють на позитивні та негативні.

До *позитивних функцій конфліктів* відносять вплив на особистісно-суспільні відносини:

- конфлікт не дає системі відносин, що склалася, закатенити, він штовхає її до змін і розвитку, відкриває шлях до інновацій, здатних удосконалити суспільні відносини;

- відіграє інформаційно-пізнавальну роль, у процесі конфлікту учасники краще пізнають один одного;

- конфлікт сприяє структуруванню соціальних груп, групуванню однодумців;

- конфлікт знижує "синдром покірності", стимулює активність людей;

- конфлікт стимулює розвиток особистості, виховує у людей почуття відповідальності, допомагає їм усвідомлювати свою значущість;

- у процесі виникнення критичних ситуацій виявляються непомітні до того чесноти та недоліки людей за їхніми моральними якостями (принциповість, професіоналізм, стійкість, лідерство);

- розв'язання конфлікту знімає напруження;

- конфлікт виконує також діагностичну функцію тощо.

До *негативних функцій конфліктів* належать:

- погіршення мікроклімату в колективі, зниження продуктивності праці, відволікання частини людей для вирішення конфлікту (створення для них дискомфорту, витрати на невідпрацьовані за виробничим планом години);

- неадекватне сприйняття та непорозуміння один з одним конфліктних сторін;

- послаблення співробітництва між конфліктними сторонами у процесі конфлікту й після нього;

- конфронтаційні прояви в стосунках, які спрямовані більше на перемогу, ніж на розв'язання проблеми для обох сторін;

- моральні та матеріальні витрати на вирішення конфлікту тощо.

9.3 Структура конфлікту

Структура конфлікту — сукупність стійких елементів конфлікту, що утворюють цілісну систему. Структура конфлікту включає такі *складові*:

1 *Конфліктуючі сторони* — окремі люди або групи, які беруть безпосередню участь у конфлікті; прихильники конфліктуючих суб'єктів; провокатори (підбурювачі); примірювачі; консультанти.

2 *Об'єкт конфлікту* — це елемент матеріальної чи духовної сфери, який знаходиться на перетині інтересів конфліктуючих сторін.

3 *Предмет конфлікту* — це ті протиріччя, які виникають між сторонами взаємодії і які вони прагнуть вирішити шляхом конфлікту.

4 *Образ конфліктної ситуації*. Кожен з учасників має своє уявлення про конфліктну ситуацію. Конфліктанти бачать справу по-різному — це, власне, і створює ґрунт для їхнього зіткнення.

5 *Мотиви конфлікту* — це внутрішні спонуки до конфліктного протистояння, які залежать від установок, потреб, інтересів, думок, ідей людини. Мотиви можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими, прихованими та відкритими.

6 *Дії конфліктуючих сторін*. Дії однієї сторони заважають іншій досягти своєї мети — тому оцінюються обома як негативні, некоректні.

9.4 Фази та динаміка конфлікту

Динаміка конфлікту передбачає два складових елементи: фази конфлікту і етапи конфлікту.

Перебіг конфлікту включає такі фази: *початкова фаза, фаза зростання конфлікту, пік конфлікту, фаза спаду*.

Фази конфлікту можуть циклічно повторюватись, наприклад, після фази спаду може знову відбуватись зростання конфлікту.

Етапи конфлікту відображають суттєві моменти, які характеризують конфлікт від його виникнення до розв'язання.

Виділяють такі *етапи* конфлікту:

- виникнення і розвиток конфліктної ситуації;
- усвідомлення конфліктної ситуації;
- початок відкритої конфліктної взаємодії;
- розвиток відкритого конфлікту;
- розв'язання конфлікту.

9.5 Управління конфліктом. Методи розв'язання конфлікту

Подолання конфлікту — часто довготривалий та складний процес. Його ефективність вагомою мірою залежить від ефективності та доречності методів подолання конфліктної ситуації, які використовуються учасниками конфліктної взаємодії.

Серед *методів подолання* конфлікту виділяють такі: ухилення, згладжування, примус, компроміс, співробітництво, переговори, примирення, посередництво, арбітраж.

Як правило, управління конфліктом спрямоване на його вирішення, врегулювання чи усунення. *Вирішення конфлікту* передбачає усунення джерела конфлікту, а його врегулювання означає припинення конфліктних дій і

ворожості, зниження значущості джерела, причин конфлікту. *Усунення конфлікту* — зняття гостроти протиборства сторін, яке не усуває причин конфлікту.

Управління конфліктом має містити його:

- 1) діагностику та прогнозування;
- 2) попередження та профілактику;
- 3) регулювання й оперативне вирішення. Попередження та профілактика конфлікту передбачає:
- 4) завчасне вирішення конфліктної ситуації (превентивне вирішення конфлікту);
- 5) підготовку людей та колективу загалом до адекватного (правильного, цивілізованого, грамотного) поведіння у конфліктній ситуації.

А. Н. Чумиков розрізняє *етапи управління конфліктом*, в основі яких лежать такі дії:

- 1) інституціоналізація — вирішення конфлікту цілком у рамках закону, регламентованих нормативно-правових положень;
- 2) легітимізація — готовність конфліктуючих сторін у процесі вирішення конфлікту дотримуватися прийнятих норм і правил. Легітимізація стимулює добровільність бажання виконувати запропоноване рішення;
- 3) структурування конфліктуючих груп — виявлення (суб'єктивізація) носіїв переслідуваних інтересів і визначення кількісних та якісних характеристик учасників конфлікту;
- 4) редукція — послідовне послаблення конфлікту за рахунок переведення його на інший рівень (наприклад, із загальнодержавного на регіональний), зменшення напруженості конфлікту.

Динаміка розгортання конфлікту та його подолання визначається також стратегіями поведінки конфліктуючих сторін: *конструктивна, деструктивна, конформіська*.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 У чому полягає соціально-психологічна сутність конфлікту?
- 2 Назвіть об'єктивні та суб'єктивні причини конфліктів.
- 3 Чи можна повністю усунути конфлікти з людського спілкування? Так чи ні? Чому?
- 4 Від чого залежить рівень конфліктогенності суспільства?
- 5 Чи завжди конфлікт виступає як негативне явище?
- 6 Чи залежить стратегія поведінки людини у конфлікті від її особистісних властивостей?
- 7 Охарактеризуйте конфліктні типи особистості.
- 8 Назвіть методи найбільш ефективні, на вашу думку, методи запобігання конфлікту.
- 9 У чому полягає ретроспективний метод дослідження конфлікту?
- 10 Чи можна розвивати навички ефективного поведінки у конфліктних ситуаціях? Яким чином?

Тема 10 ГРУПА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН. ПСИХОЛОГІЯ ВЕЛИКИХ ГРУП ТА СТИХІЙНИХ СПІЛЬНОСТЕЙ

10.1 Поняття соціальної групи. Ознаки та психологічні характеристики групи

Спілкування і міжособистісна взаємодія відбуваються в соціальному контексті, тобто в конкретному соціально-історичному та соціокультурному середовищах, у різноманітних формуваннях і об'єднаннях. Існування таких угруповань та їх вплив на психіку індивіда є природним і об'єктивним результатом історичного розвитку людської цивілізації.

Різнманітні сукупності індивідів соціальна психологія позначає поняттями «спільність» і «група».

Соціальна спільність — сукупність індивідів, об'єднаних соціальними зв'язками і причетністю один до одного за певною ознакою.

У загальному плані *групу* розглядають як конкретну спільність людей, які включені до типових для них різновидів і форм діяльності та об'єднані системою відносин, поведінка та діяльність яких регулюється спільними цілями, нормами, цінностями.

Саме завдяки включенню людини до соціальної групи, на відміну від випадкового об'єднання, вона може задовольняти свої інтереси, потреби, цілі.

До *ознак соціальної ознаками групи* відносять зміст та характер спільної діяльності; цілі та завдання цієї діяльності; певний тип відносин між членами групи; зовнішня та внутрішня організація групи; прийняті у групі норми та цінності; усвідомлення членами групи своєї належності до неї, наявність «ми-почуття»; наявність групових атрибутів (назва, символ, гасла).

Дослідники вказують на певні відмінності в сутності та обсязі понять — соціальна спільність і — соціальна група. Якщо поняття — соціальна група в основному позначає функціонування певного угруповання, товариства, об'єднаних спільними цілями людей, то поняття — соціальна спільність акцентує на результатах цього функціонування — виникненні певного соціального переживання, яке стає надбанням кожного належного до неї індивіда. Крім того, поняття — соціальна спільність ширше за обсягом і містить поняття — соціальна група. Водночас вони за багатьма ознаками подібні між собою.

Особливим різновидом великих соціальних груп є короточасні об'єднання багатьох осіб, часто з різними інтересами, які збираються разом і демонструють спільні дії. Вони можуть бути кимось організованими, або виникати стихійно. Такі групи не завжди чітко усвідомлюють свою мету і можуть діяти дуже активно. У них легко виникають і поширюються різні масові явища: чутки, паніка та ін. Традиційно великими стихійними групами вважають *масу, публіку, аудиторію, натовп*.

10.2 Класифікація груп

У соціальній психології здійснено чимало спроб класифікації груп. При цьому застосовуються різноманітні класифікаційні засади: рівень

культурного розвитку, тип структури, завдання та функції, переважний тип контактів, час існування групи, принципи її формування та ін.

Американський психолог А.Аронсон запропонував поділяти групи на *соціальні* та *несоціальні групи* (спільності людей, які знаходяться в одному місці, але не взаємодіють один з одним).

Найзагальнішою є класифікація груп на *умовні та реальні, малі й великі*.

Умовна (номінальна) – група, яка виділена з інших за певною суттєвою, але формальною ознакою (освіта, вік, стать, професія, політична, етнічна, релігійна приналежність, тощо). Члени такої групи можуть не перебувати один з одним у безпосередньому спілкуванні.

Реальна група – утворюється для досягнення спільних цілей, поєднання зусиль, необхідних для спільної діяльності.

За кількісною характеристикою виділяють малі та великі групи. Критерієм такого поділу є насамперед безпосередність та опосередкованість спілкування.

У *малій* групі люди спілкуються між собою без посередників.

У *середніх* групах порівняно з малими, де кожен особисто знає кожного, зберігається безпосередній особистий характер спілкування всіх членів групи, але вже з певними уповноваженими представниками групи (з адміністрацією, керівниками організації).

Велика група характеризується опосередкованим, здебільшого анонімним характером спілкування, що зумовлено значним розміром групи і неможливістю прямого контакту членів групи один з одним.

Великі групи у свою чергу поділяються на *організовані*, до яких належать нації, народності, тощо, і *неорганізовані*, що характеризуються стихійністю виникнення.

Групові соціальні спільності поділяють також на: *глобальні* (людство загалом); *субглобальні* (організації і рухи, що мають світовий, інтернаціональний характер: світові релігії, політичні рухи); *соцієтальні* (суспільства країн, нації); *субсоцієтальні* (соціальні класи, професійні групи); *мікрогрупи* (малі групи).

10.3 Психологічні характеристики великих соціальних груп та спільностей

Для всіх великих соціальних груп характерні деякі *загальні ознаки*, які відрізняють ці групи від малих і мають істотне значення з точки зору соціально-психологічного аналізу:

- специфічні регулятори соціальної поведінки (звичаї, обряди, традиції);
- наявність специфічної мови;
- специфічна форма спілкування (жаргон, манера, правила, норми спілкування);
- єдність особливостей життєвої позиції таких груп разом із специфічними регуляторами поведінки характеризують спосіб життя групи, її специфічну життєву позицію.

Структура психології великих соціальних груп є досить складною і включає цілу низку елементів. У широкому розумінні до них належать *психічні властивості, психічні процеси і психічні стани*. З метою детальнішого аналізу психології великих груп виділяють *динамічні елементи* (настрій) і *стійкі утворення* (традиції, навички, інтереси).

10.4 Психологія етнічних груп

Різновидом великих соціальних груп є етнічні групи.

Етнічна група – стійка спільність, що історично склалася на певній території, якій властиві відносно стабільні особливості мови, спільні риси, неповторні якості, усвідомлення єдності і відмінності від інших утворень (самосвідомість етносу), відмінні від інших груп характеристики (спосіб життєдіяльності, традиції, норми, правила, звички, побут, матеріальна та духовна культура, метод господарсько-економічної діяльності, внутрішня формальна організація тощо).

Формується і розвивається етнічна група природно-історичним шляхом. Існує як *реальна (компактна)* сукупність людей, яка завдяки своїй відносній цілісності є самостійним суб'єктом історичного і соціального процесу.

У *розсіяному (дисперсному)* стані етнічна група може входити до чисельніших етнічних спільнот як її структурне утворення.

Психологію етнічних груп вивчає окрема наукова галузь етнопсихологія. *Етнопсихологія* – це сформована на межі етнографії та соціальної психології спеціальна наукова галузь, яка вивчає психологічні особливості, ментальність, народу, властивості національного характеру.

10.5 Психологічні особливості українського національного характеру

У більшості досліджень до *типових рис* українського національного характеру відносять демократичність, волелюбність, емоційність, що проявляється у наближеності до природи, культі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, працелюбності, гостинності тощо.

Науковці (М.Костомаров, В.Липинський, О.Субтельний, О.Донченко, П.Гнатенко та ін.) наголошують на таких істотних психологічних рисах українців:

Інтровертованість – спрямованість людини на свій внутрішній світ, на проблеми власного соціуму.

З інтровертованістю пов'язана така характерологічна риса українців як *індивідуалізм*. Існує думка, що він дещо ускладнює процес державотворення в Україні, бо часто межує з непокорюю, ігноруванням, запереченням влади.

Недостатній розвиток соціальної волі, яка проявляється у тому, що багато поставлених високих цілей часто залишаються нереалізованими.

Емоційність, як підвищена чутливість, вразливість, схильність ображатися, слабка волева регуляція.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 У чому полягає специфіка соціально-психологічного підходу до вивчення груп та спільностей?
- 2 Як співвідносяться поняття «група», «спільність», «колектив»?
- 3 За якими критеріями класифікують соціальні групи?
- 4 Назвіть причини об'єднання людей у групи.
- 5 Які етнопсихологічні явища вивчає етнічна психологія?

6 Дайте визначення понять «національний характер», «національна свідомість», «менталітет»?

7 Перерахуйте психологічні характеристики стихійних груп?

8 Хто з науковців займався дослідженням психології мас?

9 Що таке масові явища? Які найбільш суттєві їх психологічні характеристики?

10 Перерахуйте відомі вам масові явища.

Тема 11 ПСИХОЛОГІЯ МАЛИХ СОЦІАЛЬНИХ

11.1 Теоретичні підходи до дослідження груп у зарубіжній та вітчизняній психології

Різноманітні уявлення про малу соціальну групу, розвиток групової психології стали передумовою кристалізації різноманітних напрямів у її вивченні. Найпомітніші серед них:

Діяльнісний підхід заснований на принципі діяльності. У рамках даного підходу розроблено ряд теорій групової активності: стратометрична концепція групової активності А.Петровського, програмно-рольовий підхід до дослідження наукового колективу М. Ярошевського, модель соціально-перцептивних процесів у Г.Андреєвої.

Організаційно-управлінський підхід заснований на уявленнях про соціальну організацію та управлінську діяльність, має виражений прикладний характер та орієнтований переважно на психологічне забезпечення виробництва.

Параметрична концепція (авт. Л.Уманський) відстоює ідею про те, що поетапний розвиток малої групи здійснюється завдяки розвитку її важливих соціально-психологічних параметрів (організаційних, емоційних, динамічних характеристик групи).

Соціометричний підхід заснований Дж. Морено на виокремленні двох структур суспільних відносин: макроструктури як просторового розміщення індивідів у різних формах життєдіяльності і мікроструктури — психологічних взаємин особистості з оточенням. Мікроструктура є пріоритетною щодо макроструктури, оскільки визначає стан не лише малої групи, а й суспільства, оптимальним варіантом побудови якого є узгодження обох структур.

Соціологічний напрям пов'язаний з експериментальною діяльністю Е.Мейо, який виокремлював дві системи взаємин у групі — формальну і неформальну, а також розкрив роль неформальної групи в задоволенні важливих соціальних потреб індивіда (прийняття, підтвердження, належність до групи).

В основу *школи* — «групової динаміки» покладено — «теорію поля» К. Левіна, згідно з якою поведінка людини зумовлюється взаємодією соціальних і психологічних детермінантів. Дослідження функціонування груп із заданими характеристиками отримало назву — групової динаміки, оскільки проблематика аналізу зводилася до вивчення сукупності групових процесів: утворення і розвитку групи, умов її формування та ефективності діяльності, особливостей взаємозв'язку групи з індивідом та іншими групами.

Психоаналітичний підхід базується на засадах психоаналізу З.Фрейда. Спільним для теорій, які виникли у межах цього підходу, є уявлення про групу

як інваріант індивіда з його потребами, мотивами, цілями, які ним не усвідомлюються. Психоаналітичне дослідження групових процесів базується на теоретичному узагальненні даних психотерапевтичних або тренінгових груп, що не завжди правомірно і коректно.

Інтераціоналістський підхід виходить з того, що групова поведінка зумовлюється взаємодією, активністю учасників групи та взаєминами між ними. Вихідною позицією аналізу є не окремий індивід, яку психоаналізі, а соціальний процес, який розглядається як інтеракція (взаємодія) індивідів у групі чи в суспільстві.

11.2 Поняття та ознаки малої групи

У соціальній психології найпоширенішими є два підходи до визначення малої соціальної групи.

За першого виділяють такі її ознаки, серед яких більшість пов'язана з міжособистісним спілкуванням її членів, що не виходять за межі цієї групи: безпосередність відносин, контакт «очі в очі»; невелика кількість людей, які можуть спілкуватися один з одним без посередників; частота та тривалість взаємодії членів групи між собою; спільність мети; наявність певної організації чи структури; певна тривалість існування групи.

Другий підхід головним групоутворюючим чинником визначає спільну діяльність, а сама мала група розглядається як осередок ширшої соціальної системи – суспільства.

Синтезуючи обидва підходи, можна визначити *малу соціальну групу* як кількісно невелику групу, де люди об'єднані спільною діяльністю, безпосередньо контактують один з одним, мають спільну мету та інтереси, які визначають певну організацію, тривалість існування та деяку однорідність поведінки її членів.

11.3 Класифікація малих соціальних груп

Враховуючи, що кожна група характеризується багатьма ознаками, малі групи пропонують поділяти таким чином:

– *За типом головної діяльності та головної функції*: виробничо-трудова, соціально-політична, навчально-виховна, виконавчо-примусова, сімейна, військові, спортивні, ігрові, аматорські.

– *За соціальною спрямованістю*: соціально корисні, соціально небезпечні.

– *За мірою організації*: неорганізовані (випадкові), організовані (цільові).

– *За типом домінуючої структури*: формальні, неформальні.

– *За мірою безпосереднього впливу на особистість*: первинні – вторинні, основні – неосновні, референтні.

– *За мірою відкритості зв'язку з іншими групами*: відкриті, закриті.

– *За мірою міцності і стійкості внутрішніх зв'язків*: згуртовані, мало згуртовані, роз'єднані.

– *За тривалістю існування*: короткочасні, довготривалі.

11.4 Групова динаміка. Характеристика процесів групової динаміки

Групова динаміка (від грец. *dinamicos* — сильний) — сукупність процесів, що відбуваються в малій групі і характеризують її з точки зору руху, розвитку та функціонування (Л.Е. Орбан-Лембрик).

Механізми групової динаміки забезпечують збалансованість між силами розвитку і стабілізації. Групова динаміка охоплює усі види колективної взаємодії у групі. Йдеться про такі процеси, як групова згуртованість, влада, прийняття рішень, зміна влади, конфлікти, спосіб реагування на інші групи.

До процесів групової динаміки відносять: утворення та розвиток малої групи; нормативна поведінка у групі; групова згуртованість; лідерство і керівництво в малих групах; прийняття групового рішення; груповий вплив; групова сумісність; конфлікти та їх розв'язання тощо.

Групові норми — становлять сукупність вироблених і санкціонованих групою правил і вимог, які регулюють поведінку індивідів.

Соціально-психологічний клімат — якісний аспект міжособистісних відносин, що виявляється у сукупності внутрішніх (психологічних) умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості у групі.

Групове рішення — це найбільш оптимальне для всієї групи і кожного її члена рішення важливої задачі.

Групова сумісність — це соціально-психологічний показник згуртованості групи, що виражає можливість безконфліктного спілкування і погодження дій людей в умовах спільно діяльності.

У психології виділяють такі *види міжособистісної сумісності*:

функціональна сумісність, фізична сумісність, психофізіологічна сумісність, соціально-психологічна сумісність, психологічна сумісність.

Внутрігрупові конфлікти—порушення (дисгармонія) міжособистісних відносин у групі, руйнація рівноваги між структурами групи (комунікативною, статусною, рольовою, владною).

Груповий вплив. Як свідчать дослідження (Дж. Тернер, Н. Тріплет та ін.), група певним чином впливає на кожного її члена (його поведінку, психоемоційний стан тощо). У соціальній психології виділяють такі *види групового впливу*: соціальна фасилітація, соціальна лінь, де індивідуалізація, конформізм, огруповане мислення, групова поляризація, групова нормалізація.

11.5 Психологія міжгрупових відносин

Тривалий час проблема міжгрупових відносин не була провідною у соціальній психології. Ситуація різко змінилася з оприлюдненням критичних оцінок традиційної соціальної психології. Переломними у вивченні проблематики міжгрупових відносин стали 50-ті роки ХХ ст.

Міжгрупові відносини — сукупність соціально-психологічних явищ, які характеризують суб'єктивне відображення зв'язків між соціальними групами, а також зумовлений ними спосіб взаємодії спільностей.

Остаточне утвердження психології міжгрупових відносин як самостійної галузі соціальної психології відбулося пізніше, здебільшого завдяки дослідженням англійського психолога Генрі Теджфела.

У процесі міжгрупової взаємодії відбувається безпосередній чи опосередкований вплив однієї групи на іншу, результатом якого є зв'язок, заснований на принципах симпатії чи антипатії. Безпосередній контакт між групами має своїм наслідком взаємні зміни їх поведінки, діяльності, установок тощо.

Міжгрупова поведінка — дії, що здійснюють індивіди однієї групи стосовно індивідів іншої.

Особливістю міжгрупової взаємодії є її причинна зумовленість. Це означає, що кожна із взаємодіючих сторін (груп) виступає як причина і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Повсякденне життя багате як співпрацею і солідарністю груп, так і міжгруповими конфліктами.

Міжгрупові конфлікти — конфлікти всередині великих соціальних груп, організацій, сторонами яких є соціальні групи, що переслідують несумісні цілі і перешкоджають одна одній у їх здійсненні.

Характер міжгрупових відносин залежить від особливостей міжгрупової перцепції (сприймання). Міжгрупові соціально-перцептивні процеси, на відміну від міжособистісних, стійкіші, консервативніші, ригідніші, оскільки їх суб'єктом є не одна особа, а група людей. Загалом формування образу іншої групи залежить від особливостей міжгрупової діяльності.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Дайте визначення поняття «мала соціальна група».
- 2 Розкрийте роль малої соціальної групи в житті людини.
- 3 Дайте короткий аналіз історії дослідження малої соціальної групи.
- 4 Визначте структурні характеристики малої соціальної групи.
- 5 Дайте визначення поняття «групова динаміка».
- 6 Назвіть етапи становлення та розвитку малої соціальної групи.
- 7 Дайте визначення поняття «групова згуртованість». Назвіть чинники групової згуртованості.
- 8 Що таке групова сумісність? Які види міжособистісної сумісності ви можете назвати?
- 9 Розкрийте сутність групових норм та нормативної поведінки.
- 10 У чому полягає проблема взаємостосунків групової більшості та меншості?
- 11 Охарактеризуйте феномен групового впливу на особистість.
- 12 Розкрийте сутність проблеми прийняття групового рішення. Які ви знаєте технології прийняття групового рішення?

Тема 12 ЛІДЕРСТВО ТА КЕРІВНИЦТВО ЯК ФОРМИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

12.1 Поняття про лідерство та керівництво як персоніфіковані форми управління соціальних груп

Визначальний вплив на способи організації групової діяльності справляють форми керівництва, які складаються стихійно чи організовано. У першому випадку йдеться про лідерство, в другому – про офіційне керівництво.

Керівництво і лідерство – це персоніфіковані форми соціального контролю та інтеграції усіх механізмів і способів соціально-психологічного впливу з метою досягнення максимального ефекту в груповій діяльності, спілкуванні.

Керівництво – здійснюваний індивідом чи колективним суб'єктом соціально-психологічний вплив на інших людей з метою структурування дій та відносин у групі.

Керівництво є суто управлінським феноменом, офіційно регламентованим соціально організованим процесом. Реалізують функції керівництва спеціалізовані структури (у великих організаціях), а також безпосередньо керівник.

Керівник – індивід, на якого офіційно покладені функції управління організацією діяльності в групі. Феноменом керівництва пов'язаний з феноменом лідерства.

Лідерство – один з процесів організації й управління малою групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом.

Ефективність лідерства залежить від наявності у групі визнаного всіма, авторитетного лідера.

12.2 Теорії походження лідерства та керівництва

Деякий час поняття «лідерство» та «керівництво» не диференціювалися, їх розглядали як тотожні явища. Лідерство і керівництво стало об'єктом дослідження на початку ХХ століття, у зв'язку з інтересом до проблем управління. Сформувався різні концептуальні системи, теорії, кожна з яких розглядала його під особливим кутом зору, відповідно пояснюючи його походження, сутнісні особливості, вплив на функціонування малої соціальної групи.

Теорія рис (*особистісна теорія лідерства*). Концентруючи свою увагу на вроджених якостях лідера, доводить, що ним може бути особа з певними особистісними якостями (сукупністю певних психологічних рис).

У надрах теорії рис зародилася *харизматична концепція*, згідно з якою людина народжується із задатками лідера, лідерство послане окремим видатним особистостям як благодать, — харизма (від грец. charisma — дар, милість, Божа благодать).

Теорія людських ролей (Р.Бейлс) розглядає ролі "професіонала" лідера, орієнтованого на вирішення ділових проблем, і "соціально-емоційного фахівця", який вирішує проблеми людських стосунків.

Прибічники *інтерактивної теорії* вважають, що лідером може стати будь-яка людина, яка займає відповідне місце в системі міжособистісних стосунків. Вибір лідера потрібно здійснювати з урахуванням індивідуальних особливостей кандидата, особистісних характеристик інших членів групи, наявної ситуації і виконуваного завдання.

Поведінковий підхід до проблем лідерства. На думку його представників, лідером стає людина, яка дотримується певного стилю поведінки.

Синтетична (або комплексна) теорія розглядає лідерство як процес організації міжособистісних стосунків у групі, а лідер як суб'єкт управління цим процесом. Феномен лідерства розглядається в контексті спільної групової діяльності.

Ситуативний підхід є загальноновизнаним. Він визначає лідерство як продукт ситуації. Вимоги ситуації диктують вибір адекватних засобів і прийомів поведінки, відповідної комбінації особистісних рис, здатних максимально врахувати можливі зміни у її розвитку.

12.3 Стиль керівництва і проблеми ефективності групової діяльності

Вагомий вплив на життя і діяльність групи, та на соціально-психологічний клімат у групі впливає стиль керівництва. Традиційно соціальна психологія зорієнтована на дослідження стилю лідерства, а не керівництва.

Стиль лідерства — спосіб, метод роботи, манера поведінки індивіда, типова для лідера система принципів, норм, індивідуальних особливостей впливу на підлеглих.

Тип (від грец. *typos* — відбиток, форма) *лідера* (керівника) — людина, наділена лідерськими властивостями; яскравий представник певної групи людей.

Попри суттєві відмінності у сутності феноменів лідерства і керівництва, в науці й на рівні буденного мислення вони не завжди розмежовуються. Тому нерідко лідерство трактують як стиль керівництва, поширюючи такий погляд і на типологію лідерів.

Стиль керівництва є одним з найбільш суттєвих чинників ефективності діяльності групи. Слід пам'ятати, що ефективний вплив керівника на групу та індивідів не допускає бездумного наслідування будь-якого стилю, а потребує вироблення власного неповторного стилю діяльності та впливу. Ефективний лідер допомагає групі набувати відповідальності і компетентності. Для цього йому важливо знати, на якій стадії розвитку перебуває група, як відбуватиметься її розвиток і чим він особисто може цьому посприяти.

12.4 Характеристика стилів керівництва. Типи лідерства

Перші спроби дослідження стилів лідерства були здійснені в «школі групової динаміки» під керівництвом К.Левіна. Вченими були виділені *три стилі*, які й досі широко використовуються у соціальній психології: *авторитарний, демократичний, ліберальний*. Деякі дослідники використовують інші назви: *директивний* (жорсткий), *колегіальний* (партнерський), *анархічний* (безвладний).

Серед описаних стилів керівництва найчастіше згадують:

Демократичний стиль – вигідно виділяється тим, що розв'язання проблем колективу відбувається за участю кожного, що стимулює активність і

самостійність його членів; керівник проявляє певну терпимість до критичних суджень своїх підлеглих, прагне зрозуміти їх; спілкування керівника та підлеглого ґрунтується на відвертості, довірі, повазі.

Автократичний стиль – характеризується тим, що керівник одноосібно керує діяльністю підлеглих, не спираючись на актив групи. Погляди підлеглих здебільшого не враховуються, їх критичні зауваження викликають заперечення, прояви ініціативи підлеглих частіше відкидаються. Зверхне спілкування з підлеглими обмежується тільки рамками суто ділових взаємин.

Авторитарний стиль – містить у собі риси автократичного, хоч підлеглому все-таки надається певна свобода під час обговорення проблем колективу. Домінуючими за такого стилю є відносини, при яких підлегли діють за стратегією маскування і прилаштування, вони виконують роль бажану керівникові; так виникає пристосовництво та лицемірство; мікроклімат у колективі емоційно напружений, нездоровий.

Ліберальний стиль – характеризується мінімальною участю керівника в груповій діяльності, він не прагне до співробітництва з підлеглими. Справи в групі йдуть самі по собі, спрямованість і стиль діяльності групи залежить від інтересів окремих її членів, або неформального лідера.

Непоследовний стиль – являє собою суміш усіх попередніх стилів. Він дезорієнтує діяльність і спілкування з підлеглими. Керівник часто діє залежно від свого емоційного стану. Безпосередньо спілкуючись з керівником, підлегли не виявляють довіри до нього, а грають певні «ролі», що ускладнює їх спільну діяльність.

Жоден стиль не є універсальним. Пошук ефективних моделей впливу на організовану спільність (групу) вивів на *трансформаційний стиль* керівництва. Керівники, які сповідують його, апелюють до ідеалів і моральних цінностей співробітників, спонукаючи розвиток їх цілей, потреб і намагань. З урахуванням цього вибудовують і свою поведінку, намагаючись бути прикладом для підлеглих, надихнути їх на досягнення цілей.

Типологію лідерства визначають, беручи за основу зміст, стиль, характер діяльності лідера.

У соціальній психології згадуються такі *типи лідерства*:

За змістом діяльності – лідер-натхненник, програміст (пропонує програму поведінки), лідер-виконавець (організатор виконання заданої програми), універсальний лідер (поєднує в собі здібності натхненника і організатора);

За стилем керівництва – авторитарний, демократичний, лідер який поєднує в собі риси авторитарного і демократичного;

За характером діяльності – діяльнісний (постійно виявляє якості лідера); ситуативний (виявляє якості лідера лише в певних ситуаціях).

Багато характеристик лідера можуть стосуватися і керівника. Тим більше, що в експериментальних дослідженнях стиль лідерства і стиль керівництва виявляють себе однаково. Ототожнення лідерства і керівництва часто є передумовою використання однакових методик під час дослідження стилю лідерства і стилю керівництва. Однак таке ототожнення не є виправданим, оскільки функції лідера і керівника суттєво відрізняються.

12.5 Індивідуально-психологічні характеристики керівника як чинник ефективного управління

Керівник, як посадова, відповідальна особа мусить виконувати ряд офіційних функцій. Серед провідних *функцій керівника* виділяють такі: виховна функція, гностична функція, регулююча функція, контролююча функція.

Функціональна ефективність керівника залежить від рівня розвитку здібностей до керівництва.

Здібності керівника – це певні психологічні особливості особистості, що є умовою для досягнення керівником високих результатів у співпраці з підлеглими. До обов'язкових *здібностей* керівника відносять:

Комунікативні здібності – являють собою складну структуру, яка включає в себе перцептивні здібності, навички спілкування встановлення контактів, ведення ділових переговорів, розв'язання конфліктів тощо.

Проектувальні здібності – дають можливість керівникові правильно розробляти плани роботи, вести розрахунки, будувати графіки наявних і майбутніх виробничих процесів, створювати нові оригінальні проекти, прогнозувати результати виробництва.

Конструкторські здібності – дозволяють підходити до процесу виробництва з позиції раціональної доцільності кожного руху, думки, дії, що є частиною його змісту і економічності усього процесу.

Організаторські здібності – полягають у вмінні забезпечити впорядкованість, злагодженість, єдність виробничого процесу.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 У чому відмінність між поняттями «лідер» і «керівник»?
- 2 Назвіть характеристики харизматичного лідера.
- 3 Дайте короткий аналіз теорій лідерства.
- 4 Що таке стиль керівництва?
- 5 У чому полягає оптимальний підхід до вибору стилю керівництва?
- 6 Чи впливає особистість керівника на внутрігрупові процеси? Яким чином?
- 7 Як ви розумієте поняття «ефективне керівництво»?
- 8 Назвіть психологічні засоби розвитку лідерських здібностей.
- 9 Назвіть методи діагностики лідерства та керівництва як соціально-психологічних феноменів.

Тема 13 ОСОБИСТІТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

13.1 Поняття особистості. Специфіка постановки проблеми особистості в соціальній психології

У сучасному суспільстві інтерес до проблеми особистості є настільки великим, що практично всі суспільні науки звертаються до цього предмету дослідження.

Проблема особистості є предметом вивчення багатьох наукових галузей, у працях дослідників існує багато визначень особистості у зв'язку з багатозначністю цього поняття. Даючи визначення особистості, дослідники наголошують на різних її характеристиках, визначаючи їх провідними. Узагальнюючи відомі підходи, можна визначити, що *особистість* – це сукупність психічних властивостей людини; стійка система соціально значущих рис людини, зумовлених її включеністю до системи суспільних відносин і сформованих у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими людьми.

Соціально-психологічний підхід до вивчення особистості полягає у визначенні соціально-психологічних орієнтирів дослідження її комунікативного потенціалу, поясненні механізмів соціалізації, діагностуванні найважливіших компонентів структури, виявленні регуляторів поведінки, а також у дослідженні конкретних груп, у яких особистість засвоює соціальні впливи і реалізує свою соціальну сутність.

Аналізу піддають такі важливі соціально-психологічні вияви особистості, як соціальна установка, соціальна адаптація, індивідуалізація, інтеграція особистості, соціальна діяльність, активність, статусно-рольова реалізація особистості у групі, її статево-рольова диференціація, нормативна поведінка, соціально-психологічні якості тощо. При цьому враховують, що вся система суспільних відносин (економічних, політичних, моральних та ін.), до якої залучена людина, є об'єктивною основою формування її особистісних соціально-психологічних властивостей, якостей і рис характеру.

13.2 Взаємозв'язок соціального та індивідуального в особистості

Людська психіка не є результатом або прямим продовженням природного розвитку елементарних форм поведінки, психічного життя тварин. Психічні функції людини формуються в процесі її розвитку і становлення в суспільстві шляхом засвоєння нею соціального досвіду. А сам процес засвоєння розглядають як специфічну, властиву лише людині форму психічного розвитку.

Людина є істотою біологічною, що володіє мовою, здатністю працювати, і водночас істотою суспільною, якій необхідно спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми. Особистість людини — специфічна, унікальна єдність біологічного і соціального, система, в якій фізичне і психічне, природне і соціальне утворюють нерозривний ланцюг. Біологічна основа особистості охоплює нервову систему, систему залоз, процеси обміну речовин, статеві відмінності, анатомічні особливості, процеси дозрівання і розвитку організму; соціальний — контекст особистості зумовлюється впливом культури і структури спільностей, у яких людина була вихована і до яких вона належить.

Особистість — суб'єкт власної життєдіяльності, суспільна істота, наділена свідомістю і представлена психологічними характеристиками, які є стійкими, соціально зумовленими, виявляються у суспільних зв'язках, відносинах з навколишнім світом, іншими людьми, визначають поведінку людини.

Людина розвивається у взаємодії з навколишнім середовищем, проте життя її є індивідуальним надбанням, а процес розвитку особистості завжди — глибоко неповторним явищем. Її соціально-психологічні індивідуальні властивості виявляються в якостях темпераменту, рисах характеру, у специфіці інтересів, комунікативних якостей, інтелекту, потреб і здібностей.

13.3 Соціально-психологічна структура особистості

Науковці наголошують на необхідності вивчення соціально-психологічної структури особистості. Оскільки, за словами М.Н. Корнева, А.Б. Коваленко, особистість – це найскладніший рівень організації соціального та психічного життя людини. Соціально-психологічна структура, будучи проміжною між соціальною і психологічною, дає можливість синтезувати в собі ці рівні детермінації людської діяльності. Ідею виокремлення саме соціально-психологічної структури особистості відстоюють Б.Д. Паригін, Л.В. Сохань, Є.С. Кузьмін та інші.

Російський психолог Костянтин Платонов (1906 — 1984), вивчаючи проблему взаємозв'язку особистості і суспільства, виокремив у структурі особистості чотири підструктури (рівні): біологічно зумовлена підструктура (темперамент, статеві, вікові, патологічні властивості психіки), психологічна підструктура (індивідуальні властивості окремих психічних процесів, які стали властивостями особистості, — пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, сприймання, почуттів і волі), соціальний досвід (набуті людиною знання, навички, вміння і звички), спрямованість (нахили, бажання, інтереси, потяги, ідеали, індивідуальна картина світу, переконання).

Поширеним є і описове визначення соціально-психологічних орієнтирів аналізу особистості, яке полягає у перерахуванні її структурних складових. Найчастіше до соціально-психологічної структури зараховують — Я-характеристики, ментальність, ціннісно-смыслову, когнітивну сфери, емоційно-психічні стани, мотиваційну сферу, локус контролю, соціально-психологічний досвід, статусно-рольові параметри та ін.

13.4 Соціально-психологічний тип особистості

Розуміння конкретної особистості як об'єкта і суб'єкта суспільного життя вимагає аналізу її в єдності соціально-типових і індивідуальних якостей та рис. Це означає, що особистість завжди постає не тільки як індивідуальність, а й як певний соціально - психологічний тип.

Соціальність людини, розглянута з точки зору тих властивостей і якостей, які є вираженням обов'язкових вимог до неї з боку конкретної соціально-економічної системи, виявляється у функціонуванні соціально-сторичних типів особистості. Жодне суспільство не могло б існувати, якби люди не засвоїли у процесі соціалізації певної одноманітності дій. Вчинків, якби воно не

упорядковувало поведінку багатьох людей у потрібному йому напрямку, формуючи у них певні загальні їм усім характерні риси.

Соціально-психологічний тип особистості – це узагальнене відображення сукупності соціально-психологічних якостей і властивостей особистості, які проявляються в конкретному соціальному середовищі.

Соціально-психологічний тип характеризує власну соціальну активність людини, зміну ціннісних орієнтацій, позицій, певна лінія поведінки за конкретних умов, у групі, колективі. Отже, у структурі соціально-психологічного типу весь ансамбль суспільних відносин завжди пов'язаний з поведінкою особистості й виступає як її поведінка в конкретних життєвих ситуаціях.

13.5 Соціальна зрілість особистості

Говорячи про соціальну зрілість особистості, мають на увазі не вік людини (нерідко буває, що і у солідному віці людини вона не є соціально зрілою особистістю), не набір різних соціальних рис, властивостей і здібностей, необхідних у певній сфері життєдіяльності. Це поняття відображає соціальність індивіда як особливу систему, яка виражає не тільки конкретно-історичний зміст, але й характеризується певною спрямованістю. Соціальна зрілість – це поняття, яке дозволяє виявити типове в особистості.

Соціально зріла особистість – це особистість, що втілила соціально типові риси у такій мірі, яка є достатньою як для існування її у певній соціальній системі в якості історичного суб'єкту (творця історії), так і для існування даної системи загалом.

Показником соціальної зрілості індивіда є формування його як соціального типу особистості.

Особистість досягає соціальної зрілості у процесі соціалізації. У цьому плані тривалість життя індивіда можна уявити як етапи, своєрідні вузли розвитку, особливості яких деякою мірою повторюють риси, що характеризують історичні типи людей минулого. Набуваючи властивостей, адекватних соціально-історичному типу особистості, який є логічним і загальним вираженням соціальності людини на даному відрізку історії, індивід стає зрілою особистістю. У процесі соціалізації дитина, засвоюючи соціально-історичний досвід попередніх поколінь, стає людиною дорослою, тобто соціалізованою, сформованою як певний соціальний тип особистості.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Розмежуйте поняття «індивід», «індивідуальність», «особистість».
- 2 Охарактеризуйте основні підходи до визначення поняття особистості.
- 3 Дайте короткий аналіз науково-теоретичних підходів до визначення структури особистості.
- 4 Що таке соціально-психологічна структура особистості? Чим вона відрізняється від загально-психологічного трактування структури особистості?
- 5 Розкрийте соціально-психологічну сутність особистості.
- 6 Дайте визначення поняття «соціально-психологічний тип особистості».
- 7 Розкрийте роль процесу соціалізації у розвитку особистості.
- 8 Охарактеризуйте основні підходи у вченні про провідні фактори формування особистості.
- 9 У чому полягає проблема соціальної зрілості особистості?
- 10 Назвіть чинники соціальної зрілості особистості.

Тема 14 СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

14.1 Поняття соціалізації особистості

Життєвий шлях людини, відображення нею соціально-психологічної реальності є складною двосторонньою взаємодією її та соціального життя. Процес їх взаємовпливу спричинює розвиток і становлення індивіда. З точки

зору соціальної психології, активність індивіда зумовлена потребою людини належати до соціуму, сприймати, оцінювати й осмислювати його, ідентифікувати себе із своїм народом, конкретною соціальною групою. Вимоги групи до поведінки індивіда спонукають його до вироблення відповідної лінії поведінки.

Соціально-психологічне розуміння соціалізації особистості визначає погляд на неї як на специфічне утворення, продукт соціально-психологічного відображення соціального життя, соціальних відносин. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища, його культури, соціальних норм та цінностей. Так відбувається соціалізація особистості.

Соціалізація (від лат. *socialis* — суспільний) – процес входження індивіда у суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві (Л.Е. Орбан-Лембрик).

У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Людина прилучається до групи, намагаючись стати її частиною, досягнути почуття — «Ми» і почуття — «Я» серед — «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду.

14.2 Етапи соціалізації особистості

Соціалізація є тривалим процесом, у своєму розвитку вона долає кілька стадій.

Стадії соціалізації – етапи, періоди становлення особистості, засвоєння нею соціального досвіду.

Єдиної класифікації стадій соціалізації не вироблено, оскільки різні вчені за основу беруть різні критерії. Наприклад, з огляду на участь у трудовій діяльності Г.Андрєєва виділяє дотрудову, трудову і післятрудову стадії соціалізації.

Дотрудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік, включаючи два самостійні етапи: *ранньої соціалізації* (імітації і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрової діяльності, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; групових ігор, під час яких діти вчаться розуміти, чого від них чекає група людей) та *навчання*.

Трудова стадія соціалізації пов'язана зі зрілістю особистості, реалізацією та поглибленням нею соціального досвіду.

Післятрудова соціалізація полягає в реалізації потенціалу людей похилого віку.

Для психоаналітичного підходу особливе значення в соціалізації індивіда має період раннього дитинства. Психоаналіз пов'язує стадії соціалізації з виявом біологічних потягів, інстинктів і підсвідомих мотивів людини.

Компромісний підхід до розгляду питання про стадії соціалізації враховує як соціологічні, так і психоаналітичні погляди. Згідно з ним виокремлюють такі етапи: первинну соціалізацію (охоплює дві стадії: від народження до початку навчання; від початку навчання у школі до початку соціальної зрілості та вибору професії) і вторинну соціалізацію (засвоєння соціальних ролей дорослою людиною у процесі праці, пізнання і спілкування).

14.3 Функції соціалізації. Форми соціалізації

Якщо розглядати соціалізацію з точки зору її *функцій*, то слід виділити найперше такі:

1 Функція *соціальної адаптації* полягає в засвоєнні індивідом соціальних норм, суспільних цінностей, значень, символів, сприйняття соціальних стереотипів, стандартизацію мови, жестів, характерних для людей конкретного суспільства, формування соціального характеру особистості.

2 Функція *інкультурації* – засвоєння традицій певної культури суспільства з метою передачі їх наступному поколінню.

3 Функція *інтерпретації особистості* – розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування персональної ідентичності, засвоєння соціальних ролей.

4 Функція *конструювання* – активне відтворення людиною соціального досвіду, який нею засвоєно. Результатом даного процесу стає утворення людиною образу соціального світу, частиною якого є уявлення про себе як про частину цього світу. Цей образ для людини стає сконструйованою реальністю.

Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних життєвих обставин, так і за цілеспрямованого формування особистості. У зв'язку з цим розрізняють *направлену і ненаправлену (стихійну)* форми соціалізації особистості.

Направлена форма соціалізації (або виховання) – це спеціально розроблена певним суспільством система засобів впливу на людину з метою формування її особистості у відповідності з інтересами цього суспільства.

Ненаправлена, або стихійна форма соціалізації – це так би мовити «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням людини в безпосередньому соціальному оточенні.

14.4 Сфери та інститути соціалізації

Процес соціалізації відбувається у конкретному середовищі, тобто у сфері соціалізації.

Сфера соціалізації – середовище дії, в якому відбувається процес розширення та примноження соціальних зв'язків людини із соціальним середовищем.

Основними сферами соціалізації є діяльність, спілкування, самосвідомість.

У *діяльності* людина виражає себе як соціальний індивід, проявляє особистісні смисли, виявляє самостійність, ініціативу, творчість та професіоналізм, засвоює нові види активності.

У сфері *спілкування* відбувається поглиблене розуміння себе та інших учасників комунікативного процесу, збагачення змісту взаємодії та сприйняття людьми одне одного.

Сфера *самосвідомості* передбачає становлення «Я-концепції» індивіда, осмислення свого соціального статусу, засвоєння соціальних ролей, формування соціальної позиції, моральної орієнтації.

Суспільство здійснює вплив на особистість через інститути соціалізації.

Інститути соціалізації – конкретні групи, в яких людина долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків (сім'я, школа, неформальні організації, засоби масової інформації, тощо).

Вони характеризуються стійкою формою організації спільної діяльності, усталеним комплексом правил, принципів, норм, що її регулюють. Водночас інститути соціалізації є різновидами особливих соціальних зв'язків, що забезпечують цілісність взаємодії особи і суспільства; заданим набором доцільно орієнтованих стандартів поведінки особи в конкретних ситуаціях.

14.5 Механізми, засоби, моделі соціалізації особистості

Соціально-психологічні механізми забезпечують процес поєднання в соціально-психологічному відображенні людини умов соціуму з особливостями особистості.

Соціально-психологічні механізми – це психологічні впливи або засоби, за допомогою яких здійснюється соціально-психологічне відображення людиною реалій соціального життя, а отже перехід зовнішніх впливів соціального оточення у внутрішні регулятори її поведінки.

Відносно виділення механізмів соціалізації у психології існує кілька точок зору. На думку Г.Тарда, механізмами соціалізації виступають: імітація (наслідування), ідентифікація, керівництво. А.В.Мудрик до механізмів соціалізації відносить наслідування, референтну групу, ідентифікацію, рефлексію. С.А.Белічева серед механізмів соціалізації називає навіювання, наслідування, психологічне зараження, ідентифікація, авторитет, популярність.

Лідія Орбан-Лембрик до механізмів соціалізації відносить:

1 *Соціальну адаптацію* – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін;

2 *Інтеріоризацію* – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я».

Механізми соціалізації психологи поділяють на три групи:

1 *неусвідомлювані* (навіювання, зараження, наслідування, ідентифікація);

2 *усвідомлювані* (референтна група, авторитет, популярність);

3 *окрема група* механізмів до якої належать санкції заохочення і покарання, що застосовуються у суспільстві.

Соціалізація здійснюється за допомогою широкого набору засобів, які можна об'єднати у такі групи:

1 *Традиційні* – через сім'ю, найближче оточення.

2 *Інституційні* – через соціальні інститути (дитячий садок, школа, ВУЗ, засоби масової інформації).

3 *Міжособистісні* – у процесі спілкування з суб'єктивно значущими особами.

4) *Рефлексивні* – внутрішній діалог, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або не приймає ті чи інші цінності, включаючи їх до своєї поведінки як результат перетворення суспільних відносин.

5) *Стилізовані* – діють в рамках певної субкультури. Вплив субкультури на соціалізацію людини залежить від міри референтності для людини тієї чи іншої групи, яка є її носієм.

Сучасною тенденцією розвитку теорій соціалізації є відмова більшості спеціалістів від досліджень загальної теорії соціалізації і перехід до створення окремих її моделей. На сучасному етапі найбільшого поширення і глибокого дослідження набули такі моделі соціалізації особистості:

1) *політична соціалізація;*

2) *економічна соціалізація;*

3) *статеворольова соціалізація.*

Кожна з перелічених моделей соціалізації особистості формується у відповідних інститутах соціалізації, характеризується специфічними механізмами та засобами.

Питання та завдання для самоконтролю

1 Що таке «соціальна позиція особистості»? Як вона формується, і як впливає на поведінку людини?

2 Як визначається статус особистості? Назвіть чинники статусу особистості.

3 Яку роль відіграє авторитет та престиж у формуванні статусу?

4 Диференціюйте поняття «соціальна роль» і «соціальна функція».

5 Що таке «рольова поведінка»?

6 Розкрийте роль соціальної установки як поведінкової детермінанти.

7 За яких умов соціальна установка впливатиме на поведінку людини?

8 Охарактеризуйте теорії впливу поведінки на соціальні установки особистості.

9 У чому полягає роль соціальних відносин у розвитку та становленні особистості?

10 Чи існує зв'язок між соціалізацією особистості та її статусно-рольовим становленням у суспільстві? У чому він полягає?

Тема 15 ОСОБИСТІСТЬ У СТРУКТУРІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

15.1 Соціальний статус як показник становища особистості у суспільстві

Поведінка людини в соціумі визначається насамперед тими функціями, які вона виконує, її становищем у суспільстві, правами і обов'язками щодо інших людей та до групи загалом.

Місце особистості в суспільстві, яке визначає її спосіб життя і приналежність до певних соціальних, професійних та інших груп, тобто ознаки, що характеризують її як певний соціальний тип, називається – *соціальний статус*.

Підґрунтя статусу становлять ті права, які надаються людині суспільством, як носію даного статусу, і обов'язки, які вона повинна виконувати відповідно до свого статусу. Оскільки людина є центром перетину різних соціальних зв'язків, виділяють такі *різновиди* соціального статусу: економічний, політичний, правовий, професійний, особистий (сімейний).

Соціальний статус особистості є динамічним явищем. Соціальна мобільність людини в суспільстві є передумовою зміни її соціального статусу, що сприяє всебічному розвитку, найповнішій реалізації її здібностей. На міжособистісному рівні спілкування статус людини визначається її місцем у системі її зв'язків з іншими людьми. Тобто він є показником соціально-психологічних властивостей особистості в структурі комунікативного процесу.

15.2 Соціальна позиція та її вплив на поведінку особистості

Місце особистості в системі спілкування, відображення міжособистісних відносин у її внутрішній структурі виражає такий соціально-психологічний феномен, як соціальна позиція.

Соціальна позиція – це стійка система відносин людини з певними аспектами дійсності, що виявляється у відповідній поведінці та вчинках; узагальнена характеристика поглядів, уявлень, установок людини, групи у статусно-рольовій структурі.

Як соціально-психологічне поняття, позиція є структурно-особистісним утворенням, яке, з одного боку, відображає відношення особистості в системі соціально-психологічного спілкування, а з іншого – є відображенням міжособистісних відносин у внутрішній структурі особистості. Це певна спрямованість активності особистості, яка ґрунтується на вибіркового, усвідомленому ставленні до людей безпосереднього кола спілкування, суспільства, самої себе. Позиція відтворює погляди, уявлення, установки людини щодо умов власної життєдіяльності, тобто вона є суб'єктивним ставленням до навколишньої дійсності, суб'єктивною оцінкою соціуму, вибором оптимальної поведінки.

Соціальна позиція не виникає ситуативно, вона пов'язана зі стійкими характеристиками особистості, що є підставою для тверджень про *стійку* і *нестійку* позицію, які характеризують ступінь особистісної зрілості. Розрізняють позицію і за *ступенем активності*. *Активна позиція* виражає діяльне ставлення людини до подій та вчинків, пов'язана із намаганням впливати на соціальні відносини та соціальні події. Важливою властивістю позиції є прагнення завоювати для себе право на певну поведінку.

15.2 Соціальна установка як регулятор поведінки особистості

Особливості реагування людини на оточуюче середовище та життєві події і ситуації, пов'язані з дією соціальних установок. Установка особистості свідчить про її готовність діяти певним чином, що зумовлює швидкість її реагування на ситуацію та деякі ілюзії сприймання.

Соціальна установка – це детермінована минулим досвідом психологічна готовність людини до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій як члена групи (суспільства) щодо соціальних цінностей, об'єктів тощо.

Структуру соціальної установки утворюють *когнітивний* (пізнавальний), *афективний* (емоційний) та *конативний* (поведінковий) компоненти.

Різновиди установки виділяють відповідно до різних рівнів складності установки та залежності від об'єкту, на який спрямована установка.

Відповідно до рівнів складності та специфіки формування установки поділяють на: *елементарні фіксовані установки, соціальні фіксовані установки, базові соціальні установки, ціннісні орієнтації особистості*

Залежно від того на який об'єктивний чинник спрямована установка, виділяють три рівні регуляції поведінки – *сміслові, цільові та операційні* соціальні установки.

Результати досліджень свідчать, що соціальні установки не завжди визначають поведінку людини, вони не завжди стійкі і можуть змінюватись залежно від обставин. Р.Фаціо і М.Занка стверджують, що *соціальні установки будуть більш стійкими і зможуть визначати поведінку людини, якщо вони закріплені досвідом*. Подібний досвід закладається у пам'яті. Тому коли в житті людини трапляються ситуації, що нагадують їй її ж установки, ці ситуації активізують соціальну установку на підсвідомому рівні.

15.3 Поняття соціальної ролі та соціальної функції особистості

Динамічний аспект соціального статусу та соціальної позиції особистості реалізується через її роль у системі соціальних відносин. Соціальна роль є поведінковою характеристикою людини.

Соціальна роль – це певна соціальна, психологічна характеристика особистості, спосіб поведінки людини залежно від її статусу і позиції у групі, суспільстві, в системі міжособистісних, суспільних відносин.

Науковці наголошують на важливості диференціації понять «соціальна роль» і «соціальна функція». Поняття *«соціальної ролі»* носить дещо суб'єктивне забарвлення, так як характеризує соціальну поведінку людини, беручи до уваги деякі особистісні аспекти (відношення людини до певної соціальної ролі, особистісну специфіку виконання ролі, її значення для людини).

Поняття *«соціальної функції»* носить безособовий характер і визначає лише ті обов'язки, які вона повинна виконувати, не враховуючи її особистих позицій.

Якщо поняття «соціальна функція» відображає, що людина робить, то поняття «соціальна роль» - показує, як вона це робить.

Із соціально-психологічного погляду роль реалізується як поведінка, тобто вона виникає тільки в контексті соціальних відносин особистості. Характер ролі зумовлюється особливостями групи, в якій відбувається взаємодія. Соціум настільки впливає на рольову поведінку людини, наскільки вона дотримується суспільних та групових норм і стереотипів. Так формуються рольові очікування стосовно людини як носія ролі.

15.4 Генезис та структура соціальної ролі

Онтогенетично процес формування соціальних ролей проходить у кілька етапів. *Генезис ролі* включає в себе стадії, які одночасно розглядають як *структуру ролі*: зразок ролі, модель ролі, рольова поведінка.

Зразок ролі – механізм прийняття ролі, який закладається ще у ранньому дитинстві. Дитина засвоює певні зразки рольової поведінки у процесі соціалізації. Ці зразки містять у собі певні очікування і вимоги зі сторони дорослих, і є певним шаблоном поведінки, котрого дитина спочатку притримується шляхом наслідування, а згодом – свідомого засвоєння.

Модель ролі. Навколишня дійсність дає людині велику кількість зразків поведінки в різних ситуаціях. Сприймаючи ці зразки, людина оцінює їх, порівнює, спів ставляє зі своїми поглядами, досвідом, можливостями; відбирає ті, що їй імпонують, формуючи модель власної поведінки, згідно з особистими цінностями, орієнтаціями, установками, психічним станом.

Рольова поведінка – практична реалізація зразка і моделі ролі. Це реальні вчинки людей, що опосередковуються вимогами і очікуваннями оточення, особистісними властивостями людини, її уявленнями про оточуючий світ і про саму себе.

Якщо роль прийнята людиною, вона починає відчувати рольову ідентичність, усвідомлює себе суб'єктом ролі. У соціальній психології виділяють такі форми рольової ідентичності: *статева ідентичність; етнічна ідентичність; групова; політична; професійна.*

Таким чином, соціальна роль є ланкою зв'язку між статусом особистості та її позицією; це – практична реалізація статусу і позиції людини в міжособистісному спілкуванні; зв'язок між особистістю та суспільством.

Питання та завдання для самоконтролю

1 Що таке «соціальна позиція особистості»? Як вона формується, і як впливає на поведінку людини?

2 Як визначається статус особистості? Назвіть чинники статусу особистості.

3 Яку роль відіграє авторитет та престиж у формуванні статусу?

4 Диференціюйте поняття «соціальна роль» і «соціальна функція».

5 Що таке «рольова поведінка»?

6 Розкрийте роль соціальної установки як поведінкової детермінанти.

7 За яких умов соціальна установка впливатиме на поведінку людини?

8 Охарактеризуйте теорії впливу поведінки на соціальні установки особистості.

9 В чому полягає роль соціальних відносин у розвитку та становленні особистості?

10 Чи існує зв'язок між соціалізацією особистості та її статусно-рольовим становленням у суспільстві? У чому він полягає?

Тема 16 ПРОСОЦІАЛЬНІ ТА АСОЦІАЛЬНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

16.1 Соціально-нормативна регуляція поведінки особистості

Поведінка людини завжди соціально обумовлена. Вона набирає характеристики свідомої, колективної, цілеспрямованої діяльності. Якщо це

відбувається на рівні суспільно детермінованої діяльності, то поведінка визначає дії людини стосовно суспільства, інших людей, предметного світу і розглядається як їх регуляція суспільними нормами. В сукупності вони є важливим фактором регуляції соціальної поведінки.

Соціальна поведінка особистості де термінується чинниками соціально-психологічного впливу, які поділяються на чинники зовнішнього та внутрішнього контролю. До перших належать моральні,

резидуальні та правові приписи, які існують у суспільстві, а до других - чинники, які вже стали внутрішніми імперативами поведінки особистості.

Засвоєння людиною соціальних нормативів поведінки відбувається у ході соціально-нормативної соціалізації. *Соціально-нормативна соціалізація* є процесом, який відбувається на підставі стихійного і цілеспрямованого виховання, та який має за мету поєднати індивідуальне, суспільне і державне.

Засобами, за допомогою яких здійснюється соціалізуючий вплив на особистість, виступають інформаційні та нормативні канали-впливи, які обумовлюють виникнення соціально-нормативної поведінки особистості. При цьому, соціально-нормативна поведінка особистості значно залежить від конгруентності впливу чинників зовнішнього та внутрішнього контролю, інтенсивності, несуперечності та дійовості інформаційного та нормативного впливів, які існують та продукують у суспільстві.

16.2 Поняття просоціальної поведінки особистості. Альтруїзм

Термін «просоціальна поведінка» психологи використовують для позначення моральних дій, які пропонуються у обраній культурі. Їх можна визначити як соціально-позитивні: щедрість, допомога іншому, співпраця, вираження співчуття.

У науковій літературі просоціальну поведінку людини розглядають "як альтруїстичні дії, націлені на благополуччя інших, надання їм допомоги". Альтруїзм - вид діяльності, безкорислива турбота про благо людей, готовність поступатися і жертвувати особистими інтересами заради іншої людини.

Форми просоціальної поведінки різноманітні: від простої люб'язності до серйозної благодійної допомоги, яку надає людина іншим людям, іноді з великою шкодою для себе, ціною самопожертвування. Деякі психологи вважають, що в основі такої поведінки формується особливий мотив, і називають його мотивом альтруїзму (мотивом допомоги, мотивом турботи про інших людей). При альтруїстичній поведінці акти турботи про інших людей здійснюються за власним переконанням людини, без будь-якого розрахунку чи тиску зі сторони.

У сучасній соціальній психології найбільш відомі три теорії в рамках яких пояснюється природа альтруїзму: *теорія соціального обміну, теорія соціальних норм, еволюційна теорія альтруїзму.*

На прояви альтруїзму впливає багато факторів, які умовно можна об'єднати у дві групи:

Ситуативні фактори: кількість очевидців надзвичайної ситуації, надання допомоги, коли це роблять інші, вплив часу.

Особистісні фактори: усвідомлення провини, вплив емоційного настрою, особливості характеру, гендерні характеристики, релігійність.

Просоціальна поведінка людини може бути ситуативною, яка актуалізується в діях суб'єкта в конкретних небезпечних ситуаціях (наприклад, врятування дитини ціною власного життя). Альтруїзм може стати свідомою ціннісною орієнтацією, яка визначає поведінку особистості в цілому; у цьому випадку він перетворюється в сенс життя особистості.

16.3 Проблема асоціальної поведінки. Причини та форми асоціальної поведінки

Процес соціалізації постійно супроводжується необхідністю вибору людиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом. Хоча для більшості людей соціальні вимоги є стимулом для вдосконалення, досягнення гармонії з оточенням, немало їх негативно реагує на вимоги суспільства, що спричиняє відхилення у поведінці, асоціалізацію.

Асоціалізація (грец. а – заперечення, відсутність, і лат. socialis — суспільний) – засвоєння особистістю норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричиняють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людей і суспільства.

Проблема асоціалізації пов'язана з десоціалізацією людини, що є негативним результатом її існування в соціумі.

Десоціалізація (від лат. – віддалення, скасування) — зворотний щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи.

Процес десоціалізації сигналізує, що на певній стадії відбувається деформація соціалізації особистості (здебільшого під впливом негативного мікросередовища), результатом якої є руйнація попередніх позитивних норм та цінностей і засвоєння антигромадських взірців поведінки.

Проявом асоціалізації є девіантна поведінка. *Девіантна поведінка* – система вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі.

Девіантна поведінка є своєрідним способом вирішення особистістю внутрішнього і зовнішнього конфлікту шляхом відходу від загальноприйнятих норм і цінностей та вироблення власних.

У контексті девіантної поведінки проявляють себе *делінквентні та маргінальні*, особистості а також агресія, як форма асоціальної поведінки.

Делінквент – суб'єкт, чия негативна поведінка у крайніх своїх проявах становить карний вчинок. Такі люди характеризуються антисоціальною поведінкою, схильні до правопорушень, злочинної діяльності.

Маргінальна особистість – характеристика людини, яка опинившись на межі двох чи кількох культур, вийшла за межі спільності, в якій виховувалась, але не змогла увійти до нової групи.

Однією з найбільш поширених форм девіацій є агресивна поведінка. *Агресія* – це фізична чи вербальна поведінка, спрямована на спричинення шкоди. Переважно у психології згадуються такі *види агресії*: ворожа агресія, інструментальна агресія, фізична агресія, вербальна агресія, аутоагресія.

Результати дослідження природи агресії та агресивної поведінки знайшли відображення у *теоріях агресії*: теорія вроджених агресивних стремлінь; фрустраційна теорія агресії; теорія агресії як результату навчіння.

16.4 Соціально-психологічна дезадаптація особистості. Соціальна напруженість

Соціально-психологічна дезадаптація – це порушення процесу активного пристосування людини до умов соціального середовища засобами взаємодії і спілкування за хибного чи недостатньо розвиненого уявлення про себе і свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти.

Соціально-психологічна дезадаптація може виникнути внаслідок стресів, фізичних і психічних захворювань, емоційних переживань, конфліктів тощо. Найчастіше вона зумовлює збої у процесі оволодіння людиною відповідної ролі при входженні у нову соціальну ситуацію, набуття навичок спілкування та взаємодії.

Супроводжується незадоволенням особистості своїм становищем у групі, ефективністю реалізації свого комунікативного потенціалу, зниженням самооцінки, розмиванням індивідуальності, посиленням незадоволеності своїм становищем у соціальному оточенні загалом, що може спровокувати асоціальні прояви поведінки.

Соціально-психологічна дезадаптація може бути одним з чинників соціальної напруженості. Про поведінкові прояви соціальної напруженості свідчать зростання серед людей недовіри до влади, конфліктність у суспільстві, тривожність, ажіотажний попит, погіршення демографічної ситуації, постійні стреси, зростання кількості суїцидів, тощо.

Фактори, що провокують соціальну напруженість, пов'язані зі станом економіки, ефективністю влади, впливом засобів масової інформації, опозиції та криміногенних структур. Найпоширенішими формами вияву соціальної напруженості є депресія та стрес.

Депресія (лат. depressio — пригнічення) — афективний стан, який характеризується негативізмом, пригніченим емоційним фоном, зміною мотиваційно-когнітивної сфери, загальною пасивністю поведінки.

Стрес (англ. stress — напруга) — емоційний стан людини, що виникає під дією екстремальних впливів; особливий психічний стан людини на стадії пристосування до нових умов існування, спричинений надмірною психофізіологічною мобілізацією організму.

Питання та завдання для самоконтролю

- 1 Дайте визначення поняття «асоціальної особистості»?
- 2 Назвіть види асоціальної поведінки.
- 3 Охарактеризуйте взаємозв'язок явищ асоціалізації та дезадаптації особистості.
- 4 Дайте визначення поняття «маргінальність».
- 5 Що таке «альтруїзм»?
- 6 Охарактеризуйте роль альтруїзму у житті людства.
- 7 Чи є місце альтруїзму у сучасному суспільстві?

8 Яких відомих людей-альтруїстів ви знаєте?

9 Назвіть фактори запобігання соціально-психологічної напруженості у суспільстві.

10 Розкрийте роль засобів масової інформації у формуванні просоціальних та асоціальних форм поведінки особистості.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

(індивідуальні навчально-дослідні завдання)

Мета: поглиблення самостійної роботи студентів над опануванням навчального матеріалу; систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування студентами отриманих знань; розвиток навичок самостійної роботи.

Теми:

- Експериментально-прикладний етап розвитку соціальної психології.
- Особливості експериментального етапу розвитку соціальної психології.
- Розвиток соціальної психології в Україні на межі ХХ-ХХІ століття.
- Гуманістичний напрямок в соціальній психології.
- Психоаналітичний напрямок в сучасній соціальній психології.
- Соціально-екологічна теорія У. Бронфенбреннера.
- Когнітивний напрямок в соціальній психології.
- Форми існування соціально-психологічних явищ.
- Спеціалізовані соціально-психологічні методи.
- Специфічні особливості соціально-психологічного консультування.
- Проблема типології особистості в соціально-психологічній науці.
- Соціально-психологічний тренінг як засіб підвищення соціально-психологічної компетентності особистості.
- Основні теоретичні напрямки дослідження процесу соціалізації особистості.
- Аналіз теоретичних підходів до проблеми стадійності соціалізації особистості.
- Особливості впливу деструктивних культур на особистість.
- Спілкування як соціальна потреба людини.
- Правила і техніки ефективного спілкування.
- Проблема квазіспілкування у сучасному суспільстві.
- Наукові дослідження афіліації як потреби у спілкуванні.

Невербальні засоби комунікації.

Дослідження взаємодії в концепції «символічного інтеракціонізму».

Особливості візуальної психодіагностики.

Сучасна теорія каузальної атрибуції Фріца Хайдера.

Сутність фундаментальної помилки каузальної атрибуції.

Особливості психологічного впливу у процесі спілкування.

Комунікативний потенціал малої соціальної групи.

Психологія масових явищ та масових комунікативних процесів.

Психологія соціальних класів.

Особливості поведінки людей в умовах урбаністичного середовища.

Психологія мас Г. Лебона.

Обсяг: 10 – 12 сторінок комп'ютерного набору, кегль 14, інтервал 1,5, шрифт Times New Roman.

Форма: науковий реферат.

Рекомендована література Базова

- 1 Андреева Г.М. Социальная психология в пространстве современной науки: учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2014. – 363 с.
- 2 Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. / Э. Берн – М., 1992. – 318 с.
- 3 Шпалинский В.В. Психология менеджмента: Учебное пособие.- М.: УРАО, 2003– 184 с.
- 4 Бэррон Р. Социальная психология: ключевые идеи / Р. Бэррон, Д. Бирн, Б. Джонсон. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
- 5 Бернс Р. Развитие «Я»-концепции и воспитание. / Р. Бернс – М. : Прогресс, 1986.– 217 с.
- 6 Вильонас В.К. Психология эмоциональных явлений.-М.:Просвещение, 2013.
- 7 Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.- М.:Наука, 2013.
- 8 Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер.-М.:Дело, 2011.
- 9 Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания.- К.:изд-во политической литературы Украины, 2012.
- 10 Карамушка Л.М. Психологія управління : навч. посібник. / Л.М. Карамушка – Київ : Міленіум, 2003.– 436 с.

- 11 Корнєв М.Н. Соціальна психологія : підручник. / М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко – Київ : Либідь, 1995. – 304 с.
- 12 Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. – Київ : Центр учбової літератури, 2008.- 688 с.
- 13 Орбан Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – Київ : Академвидав, 2005. – 448 с.
- 14 Платонов Ю.П. Социальная психология: ученик.– СПб. : Речь, 2008. – 624 с.

Допоміжна

- 1 Лозниця В. Основи психології та педагогіки.- К., 2013.
- 2 Панок В., Титаренко Т. Основи практичної психології.- К., 2013.
- 3 Серебец В.А. Психологічна діагностика.- К., 2014.

Методичне забезпечення

- 1 Белікова О.В., Дитюк С.О., Ігнатова В.В., Креч Т.В. Навчальний посібник «Психологія та основи риторики». – Харків: ХНУБА, 2018.- 183 с.
- 2 Белікова О.В., Дитюк С.О. Методичні вказівки до виконання індивідуальних робіт з дисципліни «Психологія». Харків: ХНУБА, 2018.– 120 с.
- 3 Белікова О.В., Дитюк С.О., Тесаловська О.Б. Конспект лекцій з курсу «Іміджологія та риторика» для студентів спеціальності 074(281) «Публічне управління та адміністрування». Харків: ХНУБА, 2018. – 132 с.
- 4 Белікова О.В. Методичні вказівки та завдання до виконання самостійної роботи з психології (проективні методики). -Х.:ХНУБА, 2016. – 42 с.
- 5 Белікова О.В. Методичні вказівки до виконання самостійної роботи з дисципліни «Психологія» для студентів усіх спеціальностей.-Х.:ХНУБА, 2016.– 12 с.
- 6 Дитюк С.О. Методичні вказівки до проведення практичного заняття на тему «Характер» з дисципліни «Психологія». - Х.:ХНУБА, 2016.-16 с.
- 7 Дитюк С.О. Методичні вказівки до проведення практичного заняття на тему «Темперамент» з дисципліни «Психологія». - Х.:ХНУБА, 2016.- 20 с.
- 8 Ігнатова В.В. Методичні вказівки до проведення семінарського заняття на тему «Емоції та почуття» з дисципліни «Психологія». -Х.:ХНУБА, 2016. –12 с.
- 9 Ігнатова В.В. Методичні вказівки до проведення практичних занять з курсу «Комунікативні процеси в навчанні» для студентів усіх спеціальностей. - Х.:ХНУБА, 2012. – 40 с.
- 10 Ігнатова В.В. Методичні вказівки до проведення практичних занять з дисципліни «Психологія». - Х.:ХНУБА, 2016. – 42 с.
- 11 Ігнатова В.В. Методичні вказівки до виконання контрольних робіт з дисципліни «Психологія» для студентів усіх спеціальностей. – Харків: ХНУБА, 2018. – 20 с.

Інформаційні ресурси

- 1 Бібліотека ім. О. Сухомлинського - Режим доступу: <http://www.dnpb.gov.ua/>
- 2 Національна бібліотека імені В.І. Вернадського - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>

- 3 Перша українська Електронна бібліотека підручників "Pidruchniki.com/ua". - Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/>
- 4 [Центральная государственная научно-техническая библиотека ГМК Украины](http://www.cgntb.h1.ru/) <http://www.cgntb.h1.ru/> Інформація о бібліотеке, електронний каталог бібліотеки.
- 5 [Електронная библиотека](http://lib.km.ru/) <http://lib.km.ru/> Електронная библиотека.
- 6 [Национальный технический университет \(Харьков\)](http://www.kpi.kharkov.ua/) <http://www.kpi.kharkov.ua/> Сайт Харьковського Національного технічного університета
- 7 [Харьковский Национальный Университетим. В.Н. Каразина](http://www-ukr.univer.kharkov.ua/) <http://www-ukr.univer.kharkov.ua/> Сайт Харьковського Національного Університета: [ЦНБ Харьковського національного університета](#)
- 8 <http://korolenko.kharkov.com/> Сайт Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка
- 9 <http://www.kstuca.kharkov.ua/>, Харківський національний університет будівництва та архітектури
- 10 <http://www.kstuca.kharkov.ua/library/>, Бібліотека ХНУБА
- 11 <http://www.osvita.org/ua> - **Український Освітній портал.**
- 12 Портал [ZipSites.ru](http://zipsites.ru/) - безкоштовна електронна інтернет-бібліотека. - Режим доступу: <http://zipsites.ru/>

Навчальне видання

БЄЛКОВА Олена Віталіївна

ДИТЮК Світлана Олексіївна

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

для студентів спеціальностей

073 «Менеджмент»

281 (074) «Публічне управління та адміністрування»

Відповідальний за випуск Т.В. Креч

Редактор Л.І. Христенко

План 2019 р., поз. 154
Підп. до друку 26.10.18
Надруковано на ризографі.
Тираж 50 прим.

Формат 60x84 1/16.
Обл. - вид. арк. 2,5
Ум. друк. арк. 2,7
Зам. № 5424

Папір друк. №2.
Безкоштовно.

ХНУБА, Україна, 61002, Харків, вул. Сумська, 40

Підготовлено та надруковано РВВ
Харківського національного університету
будівництва та архітектури